

KERESZTES CSABA

Pillanatfelvétel a magyar–csehszlovák kulturális kapcsolatok 1975. évi helyzetéről

CSABA KERESZTES

A Snapshot of the Hungarian–Czechoslovak Cultural Relations in 1975

Keywords: Hungarians in Czechoslovakia; internationalism; Slovak nationalism; Soviet bloc; cultural and educational relations

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i3.01>

A második világháború befejezése utáni harmincadik év már az államszocialista időszak „érett” korszakához számíthat – mind Magyarországon, mind pedig az ekkorra már konszolidálódottnak tekinthető Csehszlovákiában. Ha csak a korabeli magyar szervek által keletkeztetett beszámolókat vizsgálánk, akkor a két ország viszonylatában kisebb nehézségek jelzésén kívül az alapvetően jó kapcsolatrendszerre, az internacionalista szellemű együttműködésre találunk adatot. A magyar–csehszlovák oktatási és kulturális érintkezés éppen ötven évvel ezelőtti helyzetének – adott időpillanatú – felmérését, pontosabb megismerését azonban négy, a csehszlovákiai magyarság köréből érkezett beadvány segíti.¹ Ez utóbbiak mást tartalmaznak, mint a kincstári optimizmust sugárzó beszámolók és formális összefoglalók. A hivatalból készült tájékoztatók tartalma és a valóság közötti kontrasztot az elszakított magyarság tagjainak levelei alapján lehet helytállóbb módon érzékeltetni.

Ez a kerek év más szempontokból is érdekes. Az 1945. évi „felszabadulási” évforduló átfogó megünneplése (melynek voltak közös magyar–csehszlovák rendezvényei is)² inkább szimbolikusan tekinthető, míg az ekkor már élesen jelentkező magyarországi gazdasági problémák érdemben hatottak ki a kulturális kapcsolatok alakulására, természetesen főleg annak volumene szempontjából.

1 Rajtuk kívül ebben az évben Janics Kálmán is felszólalt a „tudományos irodalom és publicisztika köntösében [zajló] magyarellenes uszítással” szemben, a magyar iskolások számának csökkentése ellen, és a „magyar nemzetiség kulturális degradálása” megállításának érdekében. Levelét azonban csak csehszlovákiai intézményeknek küldte meg.

2 Például a Prágában a „nemzetiségi kérdés megoldásáról” rendezett tudományos értekezlet.

A magyarországi kulturális szervek³ iratanyagainak összevetésével alapvetően feltérképezhető az 1970-es évek közepének művelődési kapcsolattörténete, és egy rendkívül érzéketlen történeti kép tárul elénk.

A magyar–csehszlovák kulturális együttműködés kivonata

1963-ban hozták létre a Magyar–Csehszlovák Kulturális és Oktatási Munkabizottságot (továbbiakban: Munkabizottság) mint a két ország vonatkozó kapcsolatainak koordinálására hivatott testületet. A Munkabizottság 1969 és 1972 között nem ült össze, ezt követően azonban rendszeresen tanácskozott.⁴ A lefolytatott tárgyalások alapján kialakított, meghatározott időszakra szóló, elvi jellegű munkaterveken nyugodott a két ország együttműködése, ugyanakkor a végrehajtásban számos szervezet részt vehetett, azok közvetlen tevékenységét 1975-ig nem szabályozták.

Az 1970-es évek közepén a legtöbb vitát az ún. kontingensek kérdése váltotta ki. A reciprocitás elvére emlékeztető eljárás ugyanakkora „mennyiségű” terméket vagy szolgáltatást engedett a másik ország területére bevinni, mint amennyit az átadott – tekintet nélkül a nemzetiségek számarányával összefüggő igényekre, vagyis az eltérő volumenre.

A magyar fél igyekezett a saját maga által átadni kívánt kontingenst növelni (összhangban a csehszlovákiai magyarság által támasztott kereslettel), míg a csehszlovák fél ezt igyekezett megakadályozni.

Mind a Munkabizottság ülésein, mind pedig az azon kívüli egyeztetéseken folyamatosan napirenden volt a budapesti és a prágai kulturális intézetek (a tervezett „kulturcentrumok”) tevékenységének szabályozása is, működésük realizálása. E neuralgikus ügy elemzése túlmutat e tanulmány keretein, itt csak az emelendő ki, hogy a csehszlovák fél ezek esetében is ragaszkodott a kontingensek egyenlőségének elvéhez, melyet a magyar fél már csak azért sem tudott elfogadni, mert a magyar kirendeltség forgalma jelentősen meghaladta a hasonló, budapesti csehszlovák intézmény forgalmát. Ezért a tárgyalások alatt a keresletnek megfelelő szállítások mellett foglaltak állást.⁵

3 Magyarországon 1975-ben két minisztérium foglalkozott művelődési jellegű ügyekkel: a Kulturális Minisztérium és az Oktatási Minisztérium. A megnevezésük alapján illetékességi területük kézenfekvő. Mellettük még a Kulturális Kapcsolatok Intézete, valamint részben a Külügyminisztérium végzett nemzetközi jellegű kulturális diplomáciai tevékenységet. A KULTURA Külkereskedelmi Vállalat gazdasági jellegű szerv volt.

4 MNL OL XIX-I-7-y-2. tétel-MF2656-1975.

5 MNL OL XIX-I-7-z-0073/7/1975. A jelentés fogalmazványában még szereplő, a végleges változathoz kihúzott szövegrészekben a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségét is megemlítették mint kapcsolattartó szervezet, valamint törölték a következő mondatot: „Számunkra rendkívül kellemetlen, amikor az államközi kapcsolatok keretein kívül szervezett

Ezek mellett a magyar fél 1974 közepétől igyekezett bevinni a megállapodásokba a nemzetiségek speciális igényrendszerét. Ez utóbbinak sem volt könnyű útja.

A megindított intézkedési folyamattal a két ország nemzetiségi jellegű kulturális kapcsolatait kívánták új formába rendezni, mégpedig részletes munkaterv alapján zajló, nevesített intézmények által szervezett és egyben ellenőrzött keretek közé. (Ezzel egyetemben az egész kulturális kapcsolatrendszer végrehajtásának gyakorlatában igyekeztek erősíteni a nemzetiségi jelleget.) A magyar javaslatra adott szlovák válasz kezdetben pozitív és elfogadó volt, ám az érintkezésbe be kívánták vonni a Matica slovenskát is. Ezt a magyar fél érezhető ellenérzéssel fogadta,⁶ ennek ellenére nem tettek ellenvetést, ugyanis azzal, hogy az állami szerveken keresztül és tudomásával valósulnak meg az immár munkaterven alapuló programok, elkerülhetőnek véltek minden nemkívánatos tevékenységet. A szlovákiai magyarok támogatását a (magyar) Kulturális Minisztériumon keresztül tervezték közvetlenül intézni („mi az állami szerveken keresztül általában a nemzetiségi kulturális tevékenységet, de a CSEMADOK-ot is kívánjuk támogatni” – tették hozzá). Kihangsúlyozták a „nemzetiségek kulturális támogatása az általános kölcsönösségen belül a szükségleteknek megfelelően történjék és ne merev számbeli kölcsönösség alapján” elvét is.⁷

Az együttműködés új alapokra helyezéséhez mindenképpen szükségesnek látszott az állami vezetők személyes megbeszélése. Ennek előkészítéséhez már 1974 nyarán hozzáláttak, de a tényleges találkozó létrejötté egy éven át húzódott – csak kisebb mértékben a magyar fél hibájából. Rácz Olivér⁸ szlovák kulturális miniszterhelyettes egy ízben elismerte, hogy a szlovák minisztérium vezetése igyekszik elodázní a találkozót, és ő maga – magyar származású lévén – egyedül nem tárgyalhat.⁹ (Rácz egy másik beszélgetés során mindehhez hozzátette: „...minisztere gyakran kap olyan jelzést, amely szerint Magyarországon nagyon sokan még ma is úgy beszélnek a szlová-

magyarországi együttesek, művészek szlovákiai szereplése kapcsán itt-ott problémák merülnek fel.” (Uo.)

- 6 A fenntartásai a Matica korábbi „nacionalista megnyilvánulásaira”, a magyarországi szlovákoknak az emigrációval való azonos kezelésére stb. vonatkoztak, és ezen aggályait a személyes találkozó alkalmával kívánták kifejtetni.
- 7 MNL OL XIX-I-7-z-0073/2/1975.
- 8 Rácz Olivér (1918–1997), író, költő, műfordító. Szegeden polgári iskolai, Pozsonyban gimnáziumi tanári diplomát szerzett, a Komenský Egyetemen doktorált 1971-ben. 1945 és 1953 között alkalmi állásokat töltött be. Ekkor visszatérhetett eredeti foglalkozásához, és a kassai magyar gimnázium tanára, 1955-től igazgatója lett. 1969 és 1974 között az iskolaügyi, 1974 és 1978 között a kulturális miniszter helyettese volt. 1978-tól nyugdíjas.
- 9 A tárgyalásra kijelölt Jozef Mravík miniszterhelyettes – a magyar fél véleménye szerint – „nem mentes a szlovák nacionalizmustól, s mint ilyen, valószínű, nem szívesen tárgyal nemzetiségi kérdésekről magyarországi partnerével”. (MNL OL XIX-I-7-z-0073/2/1975.)

kiai magyarságról, mint sajnálatra méltó, »elveszett« nemzetiségről. Néhány helytelen felfogással ő is találkozott, s maga sem érthet egyet az olyan magyarországi megnyilatkozásokkal, melyek szerint egyes itteni magyarokat mártíroknak kell tekinteni. Az itteni magyarság feletti siránkozás – amely többnyire még az első Csehszlovák Köztársaság-beli állapotok tudati maradványa – csak árt az itteni magyarságnak. Konkrétan nem nevezte meg, kik azok, de utalt arra, hogy egyes, rendszeresen ide látogató magyarországi személyek nem jó szolgálatot tesznek az itteni magyarság ügyének. [Annyit megjegyzett, hogy szlovákiai tartózkodása alatt Czine Mihály¹⁰ sem azokban a körökben mozog, ahol tevőlegesen hozzájárulhatnak a két ország közötti kulturális kapcsolatok erősítéséhez.] Az itteni szlovák vezetők a fentiekből arra a következtetésre jutnak, illetve arról győzik meg őket, hogy hazánkban nem értékelik megfelelően az itteni magyarság életében végbement változásokat, fejlődést.”¹¹

A magyar Külügyminisztérium ezek után nem is sürgette a találkozó létrejöttét, ellenben a Kulturális Minisztérium igen, ugyanis megállapították, hogy a magas szintű kulturális minisztériumi kapcsolatok „a baráti országokkal az elmúlt években nem erősödtek” (külön kiemelve Csehszlovákiát és a Német Demokratikus Köztársaságot).¹² Sőt! A kulturális események jórészt állami irányításon kívül szerveződése miatt nem kívánatos jelenségek, problémák lépnek fel, mely „helyzetet azok is igyekeznek kihasználni, akik nem akarják a szocializmust építő népeink baráti kapcsolatainak erősödését”. Ezért lesz szükséges, hogy az állam irányítása érvényesüljön és erősödjön. „Egy ilyen rendezés ezen a politikailag igen érzékeny területen jelentős előrelépést jelentene államközi kapcsolatainak fejlesztésében, s ezt ma már feltétlenül megkívánja: a kölcsönös támogatás arányosságának és hatékonyságának növelése, a nemzetiségi kultúra fejlesztésére fordított anyagi eszközeink minél gazdaságosabb kihasználása...” stb.¹³

(A csehszlovák partner is észlelt „nemkívánatos” jelenségeket. Mai szemmel olvasva kissé bizarr, hogy a Magyar Televízióban 1974 szilveszterén leadott Kádár János-paródia miatt több csehszlovák elvtárs „sokkot kapott”. Ezt egy szlovák vezető párt-funkcionárius jelentette szó szerint ki, s hozzátette: „Ilyesmi itt a mostani időszakban elképzelhetetlen.” Még februárban sem tudtak napirendre térni felette, és ehhez hasonló, a „gyenge” magyar kulturális igazgatás okozta, káros hatásoktól féltették a budapesti televíziót néző dél-szlovákiai lakosságot.¹⁴ A jellemzett eset ellenére a magyar

10 Czine Mihály (1929–1999), irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár.

11 MNL OL XIX-I-7-z-0073/2/1975.

12 MNL OL XIX-I-7-y-2. tétel-91-1974.

13 MNL OL XIX-I-7-z-0073/7/1975. Az idézett szövegrészek egy előzetes javaslattervezetből valók.

14 MNL OL XIX-I-7-z-0073/2/1975. Majd hamarosan zavarni kezdték a magyar adásokat... (Popély 2006, 343. p.)

nagykövet 1976 februárjáig csak „szórványos és periférikus jellegű” bírálatokkal találkozott a magyar kulturális politika irányába.¹⁵⁾

A találkozót eleve a határmentére tervezték, és nem részletezve a szervezés részleteit, valamint a halogatás módozatainak bemutatását, az végül Komáromban megvalósulhatott.¹⁶ A Jozef Mravík¹⁷ és Garamvölgyi József¹⁸ kulturális miniszterhelyettes közötti 1975. június 24-i eszmecserén Rác Olivér tolmácsként vett részt. A találkozón a szlovák fél felvázolta a Matica jelenlegi szerepkörét, a korábban a Népfronthoz tartozó Csemadok¹⁹ és az Ukrán Dolgozók Szervezetének²⁰ helyzetét. A magyar fél szóban is kifejtette, hogy elfogadják a Matica új feladatkörét, annak realizálását azonban csak államközi együttműködés alapján, munkatervben rögzített keretekben tudják elképzelni. Ugyanezen elvi alapon szervezték volna meg a szlovákiai magyarok kulturális életének támogatását, vagyis munkaterv és a két illetékes minisztérium megállapodása keretében, elkerülve a szabályozatlan kapcsolatokból eredő problémákat. Az elgondolásokat írásban is átadták a szlovák félnek, melyre írásbeli választ vártak, az év őszén pedig egy magyarországi megbeszélés lehetőségét vetették fel. Érdekes, hogy a szlovák fél szóbeli reakciójáról nem jegyezték fel semmit. A szlovákiai magyarság problémái sem a jelentésben, és bizonyosan a megbeszélésen sem kerültek szóba.²¹

Valamivel később azonban igen. Mravík októberben – legalábbis a magyar főkonzul szavai szerint – már azt bizonygatta, hogy közte és Garamvölgyi között jó kapcsolat és együttműködés alakult ki. A találkozón átadott javaslatokkal egyet lehet érteni, feldolgozásuk és a vonatkozó állásfoglalás kidolgozása folyamatban van. (1976 áprilisában Mravík már azt bizonygatta tárgyalópartnerének, hogy Komáromban csak konzultatív eszmecserét folytattak, mely egyik felet sem kötelezte semmire. „Hozzátette, a beszélgetésen felmerült kérdésekben egyetértettek, sajnos az ott átadott írásos anyag mást tartalmazott, mint amivel ő egyetértett.” Viszont ezt a komáromi tárgyalást köve-

15 MNL OL XIX-I-7-z-0053/11-1976.

16 Ekkor, az Oktatási Minisztérium kérésére, tanügyi témák nem kerültek terítékre.

17 Jozef Mravík (1930–2016), egyetemi tanár, kommunista politikus. 1969 és 1986 között a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériumának kulturális miniszterhelyettese.

18 Garamvölgyi József (1929–?), művelődési szaktisztviselő, kommunista politikus. A Szovjetunióban folytatott tanulmányai után a pártközpontban dolgozott. 1971-ben nevezték ki művelődésügyi miniszterhelyettesé, mely beosztásából 1977-ben mentették fel. Ezt követően a külügyi területen folytatta pályafutását.

19 Míg a tárgyalás során a szlovák fél az átszervezés előnyeit ecsetelte, a Csemadok egy másik jelentésében kifejtette, hogy jobb helyzetben érezte magát, míg a Népfronthoz tartozott.

20 Rác Olivér kiegészítése szerint az ukránok szervezetének helyzete olyan, hogy annál jobbat kívánni sem lehetne.

21 MNL OL XIX-I-7-z-0073-1975. „Tanácskozásunk őszinte légkörben, jó hangulatban folyt le.”

tően nem adta tudtára a magyar félnek. Mravík 1976 elején egy újabb találkozótól elzárkózott.)²²

Érdekesebbek a nemzetiségi kérdésre kifejtett szavai. Mravík hangsúlyozta, hogy a jövőben fokozottabban kívánják érvényesíteni azt az elvet, mely szerint az északibb, tiszta szlovák települések lakói is megismerjék a „szomszédos nép”²³ kultúráját, és a magyarországi vendégegyüttesek ne csak a déli részeken lépjenek fel. Kifejezte azon véleményét is, mely szerint az itteni magyarság egyes képviselői nem marxista módon közelítik meg a problémákat. Egyes, meg nem nevezett magyar nemzetiségű értelmiségiek személyek „nem a társadalmi fejlődés mai helyzetének reális elemzése alapján ítélik meg a nemzetiségi szükségleteket, a nemzetiségi politika elveit és gyakorlatát. Amikor állításaikat érvekkel kellene bizonyítaniuk, többnyire beérik azzal, hogy ismételtlen előhozzák az 1945 utáni magyarellenos intézkedéseket. Egyszer s mindenkorra tudomásul kellene venni – mondotta –, hogy ebben a kérdésben a párt egy korábbi határozatában állást foglalt és lezárta az ügyet. A múlthoz való visszatérés csak arra jó, hogy a szlovák értelmiség egy még korábbi múltba nyúljon vissza, és hozzon fel példákat a szlovákokat ért elnyomás és jogsérelem bizonyítására. Tapasztalata szerint a szlovákiai magyar munkások és szövetkezeti tagok körében nincs semminemű elégedetlenség.”²⁴

E szavakon a magyar fél hamar túllendült, mert fontosabbnak tartotta az immár öt évre szóló (1976 és 1980 közötti) kormányközi tudományos, oktatási és kulturális együttműködési munkaterv tárgyalásait, melyek már szeptembertől folytak. A bizottsági munka során a magyar fél konkretizálni igyekezett a szöveget (hogy az „kulturális együttműködésünk elmélyítését szolgáló hatékony munkaeszközzé váljon”), vagyis felsorolásszerűen tartalmazzon minden rendezvényt, ünnepélyt és akciót, amely hosszabb előkészítést igényel.²⁵

A magyar és a csehszlovák előzetes elképzelések a nemzetiségi együttműködés kérdéseiben tértek el lényegesen. A szlovák oldal figyelmen kívül hagyta a Mravík–Garamvölgyi-féle találkozó alkalmából átadott javaslatokat, sőt, arról tárgyalópartnerek, minisztériumi középvezetők nem is értesültek. A csehszlovák munkatervi javaslatban nemzetiségi téma nem szerepelt, és a szlovák fél a magyar javaslatban szereplő nemzetiségi vonatkozású rész „felbontását”, s az abban szereplő ügyeket az egyes szakterületekhez kapcsolva kívánta elérni.²⁶

22 MNL OL XIX-I-7-z-0053/25-1976.

23 Idézőjel az eredeti jelentésben.

24 MNL OL XIX-I-7-z-0053/56/1976. Mravík akkor jött csak zavarba, amikor a településnevek egy nyelvűségéről kérdezték, szembesítve azzal, hogy Székesfehérvár városnevét szlovákosan is megjelenítette egy újság. (Uo.)

25 MNL OL XIX-I-7-z-0073/15-1975.

26 MNL OL XIX-I-4-mmm-Ga/266-1976. Legalábbis ezt közölték a magyar tárgyalópartnerrel.

A magyar fél hangsúlyozta, hogy a nemzetiségi együttműködést a bilaterális kapcsolatok sajátos területének tekintti, mely ugyanakkor szerves része az államközi kapcsolatoknak is, melynek fejlődésével, szélesítésével számolnak. Viszont érezhetően „tapintatosan” kezelték a felmerülő ellentéteket („a téma óvatosságot igényel, tekintettel a fennálló érzékenységre, ami többek között a híd-szerep tagadásában is megmutatkozik [...]”). Ha nagy ellenállásra találtak, nem erőltették a saját álláspont elfogadtatását, inkább új módszert igyekeztek keresni.

A fentebb már elmondottak alapján nem meglepő, hogy e munkaterv előzetes tárgyalásain az ún. „kontingens” ügyében nem tudtak dűlőre jutni. A csehszlovák fél ugyanis ragaszkodott azonos mértékű eladási kontingens meghatározáshoz, míg a magyar igyekezett ezt a metódust felülírni, és a szállítások mértékét a kereslet nagysága alapján meghatározni.²⁷

A viszonyossági jellegű politika módosítása, nemcsak a csehszlovák viszonylatban,²⁸ egyfajta lehetetlen küldetésnek minősült. Mint év végére kiderült, a kontingens-ügy is eltörpült a nemzetiségi együttműködés elve és munkaprogramja szerződésbe foglalása problematikájához képest.²⁹ Ilyesmit a csehszlovák fél semmiképpen sem akart beemlíteni a munkatervbe.

A véglegesített együttműködési okmány elemzése túlmutat a jelen tanulmány idő-és tárgybeli keretein – pl. a tárgyalások még 1976 első negyedévében is tartottak, és az okmányt április végén írták alá –, a lényeg azonban összefoglalható. Az önkéntes ösztöndíjas kiutazás lehetősége megszűnt. Az csehszlovák fél ellenállása miatt a nemzetiségi kapcsolatrendszer elemei is csak szűken, az eredeti magyar javaslatok redukálásával kerültek a végleges szövegbe. A magyar fél azt könyvelhette el eredményként, hogy egy, az eredeti szándékait tartalmazó levélszöveget be tudott vetetni az egyezmény mellékletei közé...³⁰

Az aláírást követően hangot adtak annak (a mai szemmel nézve tévedésnek tűnő) következtetésnek, mely szerint „csak szocialista országok között lehetséges e téren az ilyenfajta, osztály- és internacionalista alapokon nyugvó együttműködés, éppen azért, mert céljaink azonosak, országaink között az alapvető politikai, elvi kérdésekben egység van.”³¹

27 MNL OL XIX-I-7-z-0073/18-1975.

28 Egyedül a Német Demokratikus Köztársaság esetében tudtak engedményeket elérni.

29 Érdemes idézni az időközi jelentés tartalmát az egyik csehszlovák tárgyalópartner szavairól: „...eléggyé feszült állapotban, idegesen beszélt. Arra hivatkozott, a gyakorlatban a nemzetiségi együttműködés jól megoldódik és más baráti országok esetében – például csehszlovák-szovjet viszonylatban – szóba sem kerülnek a munkatervek készítésénél.”

30 MNL OL XIX-I-7-z-0053/39-1976. és 0053/41-1976.

31 MNL OL XIX-I-8-ii-Tétel nélkül: Csehszlovák ügyek-B88/G.J.-1976. Valamint: MNL OL XIX-I-7-z-0073/12/1975.

Az internacionalista szempontú politizálás nemcsak a Munkabizottság munkájáról szóló jelentéseket itatta át, hanem a kapcsolati viszonyokat elemző dokumentumokat is.

Áttekintő jelentések a kulturális kapcsolatokról

Az év során több hivatalos tájékoztató készült a magyar–csehszlovák oktatási és kulturális viszonyokra vonatkozóan.

A Kulturális Kapcsolatok Intézete által áprilisban összeállított átfogó jelentés csehszlovák viszonylatban röviden vázolja föl a két ország kapcsolatait, s bár cím szerint az oktatási és tudományos kapcsolatokról is szót kellene ejtenie, ez ebben mégsem jelenik meg. A kulturális kapcsolatok terén gondot csak a föderációs átszervezés okozta széttagoltság kapcsán említ, más esetben az együttműködés javulásáról számol be. Pl. „A közös könyvkiadási terv komoly tartalmi javulást eredményezett az irodalmi kapcsolatokban. A csehszlovákiai színházak az elmúlt évadban több magyar darabot játszottak, mint korábban bármikor.” A szlovákiai magyarság helyzete nem szerepel a dokumentumban.³²

A Kulturális Minisztérium első, tartalmilag és terjedelmileg is jelentős – és „természetesen” szigorúan titkos minősítésű – feljegyzését 1975 májusában állította össze, méghozzá a pártvezetés részére. Ebben a magyar–csehszlovák kulturális kapcsolatokat a „normalizálódás” kifejezésével jellemezték, melyek az 1968. évi válság utáni megszakadást, meggyengülést követően rendeződni látszanak. A kapcsolatok újrafelvétele többségében magyar kezdeményezésre történt, bár teljesen még nem ért véget.³³ Mindezek ellenére a kapcsolatok minőségileg és mennyiségileg is fejlődést mutattak (ez a két kifejezés még többször visszatér). Elég csak felsorolásszerűen megadni a kulturális területek leírását: rendeződtek az irodalmi kapcsolatok, javultak a könyvkiadási mutatók, a színházak mind több magyar darabot mutatnak be, fejlődött a filmművészeti együttműködés, eredményesek a zeneművészeti kapcsolatok, erősödtek a közművelődési viszonyrendszerek. Szintén a „bővülés” kifejezésével jellemezték a nemzetiségi vonatkozású kulturális viszonyokat, melyek „élénkebbé, színesebbé váltak”. Ki is merték jelteni: „a nagyarányú számszerű fejlődéssel elégedettek lehetünk.” Az igazsághoz tartozik, hogy problémákat is találtak: a képzőművészeti kapcsolatok gyengék, az államközi munkaterv célkitűzéseit is csak formálisan sikerült megvalósítani. Nem tekintették megoldottnak a szlovákiai magyarság kulturális igényeinek színvonalas kielégítése lehetőségeit.³⁴ Mivel azonban a nemzetiségi kulturális kapcsó-

32 MNL OL XIX-I-8-d-8. tétel-14146-1975. A jelentés tervezet volt.

33 Jellemző, hogy csehszlovák részről csak az „ellenforradalom utáni időszakban szerzett” magyarországi tapasztalatok iránt mutatkozott élénk érdeklődés.

latok még nem voltak munkatervbe foglalva, az erre irányuló magyar kérésekre a szlovák fél nem reagált. Mindezek ellenére a nemzetiségi oktatási kapcsolatokat jónak minősítették, különösen a kölcsönös tankönyvcseré-kiadást, a pedagógusképzés ügyeinek intézését dicsérték. A mennyiségű fejlődést minőségi fejlődés kísérte (vélték), egyedüli bajnak a „hatékonyság” alacsony szintjét tartották. Javaslaikban csak a minőség emelését hangsúlyozták.³⁵

Szeptemberben szintén született egy rövid, összefoglaló jellegű feljegyzés a magyar–csehszlovák kulturális kapcsolatokról – vagyis már mind a négy panaszos levél beérkezése után. A Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya által készített összegzésben nyoma sincsen a nehézségeknek, és a főosztály előtt is ismeretes hiányok, negatívumok említése sem található meg ebben.³⁶ A magánlevelek tartalmával való éles ellentétjének érzékeltetésére e dokumentumot le is közöljük. (Lásd 5. melléklet.) A jelentésnek egyébként néhány héttel később készült egy kibővített változata, de ebben is csak a „fejlődő együttműködés” zene-, színház- és képzőművészeti „kiemelkedő” eredményekről számoltak be.

A jelentések sora ezzel nem ért véget. Október folyamán egy részletesebb értékelés készült a két ország kapcsolatáról. Ebben már több a kritikai elem, azonban ez esetben is csak a csehszlovák állam belpolitikájából fakadó ideológiai vagy strukturális gondokat említik, mint a kapcsolatokat nehezítő tényezőket. Ha szóba is hoznak csökkenést vagy elmaradást (pl. a könyvkiadás területén az abszolút kiadási számok csökkenését), magyarázattal nem szolgálnak. Összegzésképpen ebben is mennyiségi és minőségi fejlődésről számoltak be. „A magyar–csehszlovák kulturális kapcsolatok mennyiségileg a harmadik helyen állnak a Szovjetunió és az NDK után”, szögezték le a jelentés végén.³⁷

Szintén ősszel egy külügyminisztériumi összegzés készült, melynek bevezető mondatai önmagukban is kifejezik a jelentés lényegét: „a két szocializmust építő ország között minden lényeges ideológiai és politikai kérdésben teljes a nézetazonosság, és mindkét fél igyekszik az eredményesen fejlődő kapcsolatokat tovább bővíteni.” A fő tartalmi szöveg meglehetősen kevés konkrétumot tartalmaz, ezért az alkalmazott jelzők felsorolása is pontosan megmutatja a dokumentum tendenciáját: „jól fejlődik”, „gyako-

34 Ezt nemcsak a szlovák kormányzat hibájának tartották: a CSEMA DOK „például rendszeresen hív meg a magyar szervek megkerülésével alkalmi együttléseket Magyarországról, főként a szórakoztató műfaj területéről, ezek gyakran alacsony művészi színvonalat képviselnek”.

35 MNL OL XIX-I-7-z-0073/5-1975. Említést érdemel, hogy rögzítették a szlovák pártvezetőknek a mind „sűrűbben tett kritikai megjegyzéseit” a magyar kulturális politikára, vagyis tisztában voltak az ellenszenv létezésével.

36 MNL OL XIX-I-7-a-702-1975. Léközlve az 5. mellékletként.

37 MNL OL XIX-I-7-z-0073/15-1975. Viszont a kereskedelmi alapon zajló csehszlovák–lengyel együttműködés volumene meghaladta a csehszlovák–magyarét! (MNL OL XIX-I-7-z-0053/60/1976.)

riak és hasznosak”, „őszinte viszony”, „problémamentes kapcsolat”, „tovább szélesegett”, „kedvezően alakul”, „szoros, munkajellegű kapcsolat”, „összességében intenzív”, „jelentős eredmény”, „jól mozgósított”, „szorosabb integráció” stb. Ha csak a kulturális együttműködésre vonatkozó részeket vizsgáljuk, akkor a következő összegzéssel szembeülünk: „a Csehszlovákiában végbemenő politikai konszolidáció lehetővé tette, hogy tudományos, oktatási és kulturális kapcsolataink nem csak elérték az 1968. előtti szintet, de már túl is haladták azt. Az érdeklődés és az igény csehszlovák részről kapcsolataink fejlesztése iránt az utóbbi években fokozódott.” Ezzel együtt a külügyminisztérium néhány elmaradására is felhívta a figyelmet. Így a minőség szempontjából „akad még teendők”, írták, a tervszerű fejlesztés sem mutatkozik meg eléggé minden alkalommal, s az irodalmi kapcsolatok sem érik el a kívánt mértéket, nemkülönben a kulturális intézmények kapcsolatainak megteremtésében is sok a kihasználatlan lehetőség. A nemzetiségi kérdéssel egy rövid bekezdés foglalkozik – a magyarországi szlovákokkal, akik híd szerepét a szlovák vezetés nem fogadta el. Ennyi.³⁸ Nem tartalmaz érdemi többletet az év második felének történéseiről készített külügyi összefoglaló sem.³⁹

A dokumentumok tartalmából leszűrt tanulság: mindegyik jelentésből hiányzik a csehszlovákiai magyarság általános helyzetének elemzése, vagy akár csak oktatási-kulturális viszonyainak rövid összefoglalása.

Külhoni magyarok levelei a magyar kulturális kormányzatnak

Szerencsére a hivatalból keletkezett dokumentációval összevethetőek a rendelkezésre álló magánszemélyek beadványai. 1975 folyamán többen is írásban keresték meg a magyar állami szerveket.

Az első, aláírt és címmel ellátott beadvány még február elején Polinszky Károly⁴⁰ oktatási miniszterhez íródott. (Lásd 1. melléklet.) Szerzője a csehszlovákiai magyar fiatalok továbbtanulási nehézségeit, a magyarországi felsőoktatásba történő önköltséges bekapcsolódásuk akadályait panaszoja el. Láthatóan belső információ vannak a „külföldi” tanulás elé állított bürokratikus gátakról, és a magyarországi tanulás megkönnyítése érdekében egyértelműen a magyar szervek beavatkozását várja el. (Utóbbit annak elle-

38 MNL OL XIX-I-7-z-0073/17/1975.

39 MNL OL XIX-I-7-z-0053/60/1976.

40 Polinszky Károly (1922–1998), vegyészmérnök, kommunista politikus. Kémiai tanulmányai után a budapesti Műegyetemen tanársegéd, majd 1948-ig adjunktus. 1949-től a veszprémi nehézvegyipari egyetem karán tanított, később az egyetemet rektorként vezette. 1961-től a kémiai tudományok doktora. 1963 decembere és 1974 májusa között művelődésügyi miniszterhelyettes, 1974. május és 1974. június között miniszter. Az oktatási tárca létrehozása után hat éven át, 1974. június 21-től 1980. június 27-ig annak vezetője.

nére, hogy említi a lehetséges retorziókat.) Emellett nem hagyja szó nélkül a felső szintű közigazgatásban dolgozó magyar nemzetiségűek negatív hozzáállását („ministrálnak azok ellen, akiket képviselniök kellene”), sőt, a CSEMADOK munkáját is lekicsinylően említi. A miniszter a beadványt több szervezeti egységgel (Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya stb.) láttatta, választ viszont nem adott. (Említésre érdemes, hogy a levél tartalma lényegében egybecseng a harmadik levélíró által szintén felvetett gondokkal.)

Márciusban Orbán László⁴¹ kulturális miniszterhez érkezett egy szintén aláírt és címmel rendelkező levél. (Lásd 2. melléklet.) Írója, Cz. Dániel, két és fél oldalon rojja fel a magyarországi vezetésnek egyrészt egy vélt irodalmi ösztöndíj-adományozás (egyfajta jutalmazás) helytelenségét, másrészt felvázolja a saját tanítói pályájának félresiklását.

Az előbbi esetében mindenképpen tévedett a levélíró: a csehszlovákiai M. Ferencnek adományozni vélt Móricz Zsigmond-ösztöndíj esetében csak névazonosságról van szó. A támogatásban részesült személy egy budapesti, nem sokkal korábban publikálni kezdő író,⁴² míg a levélben említett névrokona valóban a csehszlovák állam tisztviselője volt ebben az időszakban. A személytévesztésen túlmenően hihető, hogy a levélíró korábban kapcsolatba került a csehszlovákiai M. Ferencsel (a levélben többször is Františeknek nevezve), és ez összefügghet állásvesztése ügyével. A kissé zavaros szövegből csak annyit tudunk meg, hogy Tardoskedden volt magyar-történelem szakos tanító, majd ellentétbe került az iskola – szlovák nemzetiségű – igazgatójával, és ez az állásába került. A minisztériumban dolgozó M. Ferenc nem védte meg, és már tíz éve segédmunkásként kénytelen a kenyerét keresni. Saját élettörténetét példaként mutatva igyekszik jelezni, hogy a magyar iskolahálózatot szándékosan építik le, és ezzel összefüggésben a csehszlovákiai magyarság szellemi és fizikai létezése bomlásnak indult, és már a létezésért folyik a harc. A magyarországi minisztériumban a miniszteren kívül több vezető is olvasta a sorokat, sőt, egy rövid választlevél⁴³ is készült, ám ezt végül Marczali László⁴⁴ miniszterhelyettes indokolás nélküli utasítására nem küldték el.

41 Orbán László (1912–1978), kommunista politikus. Az érettségét követően jogi tanulmányokba fogott, zsidó származása miatt az egyetem első évét Bécsben kezdte meg, de már Magyarországon doktorált. 1945 után a változó nevű kommunista pártban vitt vezető pozíciókat. 1950-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban és jogutódainál dolgozott, 1955. január 10. és 1956. január 20. között oktatásügyi miniszterhelyettes. Ezt tíz év pártmunka követte a központi apparátusban. 1967 áprilisában újra a művelődésügyi területre irányítják, és miniszterhelyettes, majd államtitkár lesz. A kulturális miniszteri posztot 1974. június 21. és 1976. július 22. között töltötte be, ekkor nyugdíjba vonult.

42 MNL OL XIX-I-7-a-63-1975.

43 „Megnyugtatózására közöljük, hogy M. Ferenc – aki a Kulturális Minisztérium Móricz Zsigmond irodalmi ösztöndíjában részesült –, nem azonos az Ön által említett személlyel. M. Ferenc magyar állampolgár, fiatal prózaíró, Budapesten él. Tóth Gyula osztályvezető.”

44 Marczali László (1913–2001), jogász, kommunista politikus. 1937-ben jogból doktorált, és belépett a Szociáldemokrata Pártba. 1942-ben munkaszolgálatos, 1944–1945-ben

A budapesti kulturális vezetésnek szóló következő, aláírással ellátott, négyoldalas megkeresés pár hónappal később, szintén Érsekújvárról érkezett. (Lásd 3. melléklet.) Ez már átfogóbban, tartalmasabb módon rajzolja fel a csehszlovákiai magyarok helyzetét, a kulturális ellátottság színvonalának és mennyiségi rátájának hanyatlásán keresztül mutatva be a kedvezőtlen állapotokat. A szövegből kiérezhető a levélíró művelt mivolta, széles körű tájékozottsága. Felsorolja a magyar nyelvű könyvtári állomány sorvadását, a sajtótermékek beszerzésének nehézségeit (és ezzel összefüggésben a kedvezőtlen árképzést), a magyar iskoláztatás ellehetetlenítését. („Ennek következtében a szlovákiai magyarság műveltségi szintje általánosan süllyed, ahelyett, hogy emelkednék, mint a többi népeknél. [...] a magyar szervek *tétlenek*, a magyar írók *némák*, a magyar sajtó pedig gyáván és sunyin *hallgat*. Valamennyiükből hiányzik a szív, mint a magyar labdarúgásból. Bezzeg, ha fordítva állna a dolog!”) Nem rejtí véka alá neheztelését, hogy a magyar államnak minden messzi földön történt konfliktus fontosabbnak látszik, mint a határ mögötti magyarság ügye. Kitér a múlta is, a háború utáni deportálásokra, és arra, hogy a „dühöngő neonacionalizmus ellen” a magyar állam sem akkor, sem pedig a jelenben nem tett és tesz semmit. Említésre érdemes a javaslata, mely szerint Magyarország is találhatna olyan árut vagy nyersanyagot, amelynek Csehszlovákiába szállítását takarékosági okokból korlátozni lehetne, így helyezve nyomást az állam vezetésére. „Amennyiben azonban nem sikerül józan megoldást találni, a magyar nemzetiség kiszolgáltatottsága maga után vonja létküzdelmünk végét” – fejezte be levelét.

Mivel feladási cím itt nem szerepelt (csak egy vezetéknev), a minisztériumi illetékesek, ha akartak volna is, sem tudtak volna válaszolni. Ennek ellenére nem kezelték a szokásos, vagyis a „névtelen” levelekre vonatkozó eljárás szerint. Nemcsak a miniszter olvasta el a levelet, hanem két miniszterhelyettesének is továbbküldte: a már említett Marczalinak és Molnár Ferencnek.⁴⁵ Ők viszont külön megjegyzés vagy feljegyzés nélkül juttatták vissza a miniszteri titkárságra, ahol hamarosan irattárazták.

A negyedik levelet nem a minisztérium, hanem a Tiszatáj folyóirat szerkesztősége kapta, és onnan küldték meg a Kulturális Minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok

Dachauban raboskodott. 1945 után tiszti rendfokozatban a Belügyminisztérium alkalmazottja. 1950 és 1955 között börtönbüntetését tölti, a következő évben rehabilitálják. Ezt követően jogtanácsosként, majd egy könyvkiadó vezetőjeként dolgozott. 1970. júliustól a Kiadói Főigazgatóság vezetője. 1971-től Művelődésügyi Minisztérium, illetve a Kulturális Minisztérium miniszterhelyettese, 1980. júniusi nyugdíjazásáig.

⁴⁵ Molnár Ferenc (1928–1993), kommunista politikus. 1945-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba. Magyar-történelem szakon folytatott egyetemi tanulmányokat, és 1963-tól 1969-ig adjunktusként irodalomtörténetet adott elő. 1969-től a pártközpont munkatársa, 1974 és 1980 között a Kulturális Minisztérium államtitkára.

Főosztálya vezetőjének.⁴⁶ (Lásd 4. melléklet.) A névtelen beadó megbotránkozásának adott hangot egy, Csehszlovákiában tankönyvi célból kiadott történeti forrásgyűjtemény miatt, amelyben számos, a magyarokra mint nemzetre nézve sértő szövegrészlet volt található. Ezekből többet magyar fordításban idéz (pl. Freisingi Ottó jellemzését a 12. századi Magyarországról). A kiadvány „magyargyűlölettel már az ifúságot is beoltja. [...] A magyar nemzet tagjai – sajnos – még a feltüntetett szlovák »hazafiak« előtt is meghunyászkodnak” – írta a többi levélíróhoz hasonló felháborodással.

Az 1975. évből több beadvány nem ismert. Azonban a hivatalos jelentésekhez képest e négy levél szövege is elégséges számú és szembetűnő különbséget mutat a felvidéki (köz)művelődés általános helyzetéről.

Az illetékes magyar kormányzat közvetlen reakciói

Ha a beadványok tartalma nyomán és azoktól ösztönözve jobban elmélyedünk a két ország kapcsolatrendszerének iratbugyraiban, akkor egyrészt további információkra, másrészt bizonyos fokú magyarázatra is lelünk. Ez utóbbi révén a magyarországi szervek erőfeszítései is a szemünkbe ötlenek.

Az elpanaszolt esetek közül leginkább a történeti forrásgyűjtemény problematikája mozgatta meg magyarországi illetékeseket.

A pozsonyi főkonzul a negyedik levélíró által említett könyvet két példányban beszerezte,⁴⁷ és azon megjegyzéssel küldte az Oktatási Minisztérium részére, hogy annak bevezetőjével, szerkesztési módjával és „szellemével” ő maga sem ért egyet. Kísérőlevelében több forrásrészletet is idézett (ezekből csak Freisingi Ottó szavai egyezik meg a magánbeadó által sérelmezett szövegrészekkel). Tájékoztatta a szlovák minisztériumot a szlovák Iskolaügyi Minisztérium illetékesénél tett tiltakozásáról (ahol ellenben egyrészt nem tartották magukat hibásnak a megjelenésért, másrészt, állításuk szerint, ők vették észre a hibát...). Bár ígéretet tettek a bevonásra, az 1975/76. tanévre már kiosztották, így tényleges bevonásra csak a tanév megkezdése után kerülhet sor. A viszontvádaskodás sem maradt el: a minisztérium illetékese szerint ilyen jellegű kiadványok Magyarországon is megjelentek, melyekre ők is felhívták a figyelmet. (E mondat mellé az Oktatási Minisztériumban a „?!” jeleket tették.)⁴⁸

46 MNL OL XIX-I-7-z-0073/11-1975. A beadványt később másolatban, tájékoztatóképpen, továbbküldték a Külügyminisztériumnak. Jellemző, hogy a Kulturális Minisztériumban a teljes ügyiratot szigorúan titkosnak minősítették, és csak az ezredfordulón nyilvánították át nyílt irattá.

47 A két könyvpéldányt később, zárt anyagként az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumnak adták át.

48 MNL OL XIX-I-8-ss-0028/3-1975. Az ügyirat szigorúan titkos minősítését 2001-ben oldották fel.

Magát a könyvet is alaposan („tétélesen”) átnézték. Tartalmát nem találták összhangban lévőknek „[a] népeink kapcsolatát szabályozó marxista-leninista elvekkel és nem szolgálja a két ország együttműködését”. A szemelvénygyűjtemény igazolni kívánja a Nagymorva Birodalom és az 1918-ban létrejött Csehszlovákia közötti jogfolytonosságot; a honfoglaló magyarságot és általában a magyarságot a szlávoknál alacsonyabb rendű barbár népnek tünteti fel; állandóan elnyomó magyarokról és elnyomott szlovákoktól beszél; a magyarság „haladó mozgalmait”⁴⁹ elbagatellizálja; a magyarságot sértő szövegrészek publikálásakor nem alkalmaz forráskritikát. A kiadvány anyagát az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum főigazgatója elemezte ki. Ennek részletezését kihagyva, csupán álljon itt a végső összefoglalása: „A szemelvényeket a végtelenségig idézhetnénk, de a további szemelvények is csak azt bizonyítanak, hogy a könyv összeállítói elfogult, tudománytalan és a két nép közös érdekeit sértő tendenciózus művet állítottak össze, amelynek hibái nem javíthatók.”⁵⁰

A minisztérium képviselői a véleményüket a Munkabizottság aktuális (szeptemberi) ülése után, a csehszlovák küldöttek félrehívásával adták tudtukra. A beszélgetés során leszögezték, a kifogásaikat a magyar küldöttség nem hivatalos minőségben teszi, hanem a „kialakult jó elvtársi együttműködés” okán. „A dologból nem akarunk ügyet csinálni, már csak azért sem, mert ismereteink szerint időközben a kiadványt bevonták. Hangsúlyoztam, külön örülünk ennek és reméljük, hogy az illetékes szlovák szervek a megfelelő konzekvenciát levonják.” Kérték egyidejűleg, hogy ha a „csehszlovák elvtársak” is tapasztalnak hasonlót a magyar tankönyvekben vagy más kiadványokban, ők is jelezzék. (A csehszlovák nagykövet ekkor említést is tett a magyar televízióban a fehér ló mondájáról elhangzott, szerinte sérelmes adásról, és hangsúlyozta, hogy a hibák kölcsönösek.) A csehszlovák külügyminiszter-helyettes viszont a magyar felvetéssel értett egyet. Egyetértettek egy bizottság létrehozásában is, amely áttekintené a forgalomban lévő tankönyveket.⁵¹

(Egy másik, szintén 1975-ben megjelent, könyv⁵² szintén felkeltette a magyar szervek érdeklődését, ekkora hatást azonban már nem váltott ki.⁵³)

A levelekben említett többi „ügy” már kevesebb figyelmet kapott, de – ha érintőlegesen is – a konkrétabbakkal foglalkoztak a magyar szervek.

49 A korszak frazeológiája szellemében ez az osztályharcosnak vagy forradalminak tekintett eseményeket, személyeket jelentette.

50 MNL OL XIX-I-8-ji-Min1662-1975. és MNL OL XIX-I-8-ss-0028/3-1975.

51 MNL OL XIX-I-8-ji-Min1662-1975. E megbeszélésről készült feljegyzést is „Szigorúan bizalmas!” minősítéssel látták el.

52 Dvořák, Pavel: Odkryté dejiny. (Dávnoveké Slovensko). Bratislava, 1975.

53 MNL OL XIX-I-7-z-0053/37-1976.

A Csehszlovákián kívüli tanulás, így azon belül az önköltséges oktatás valóban neuralgikus pontnak számított. Míg az ösztöndíjas hallgatók magyarországi tanulmányaival kevesebb problémát találtak,⁵⁴ az önköltséges oktatás ellen már adminisztratív is felléptek. Az 1970-ben megkötött egyezményt követően jelentősebb számú hallgató érkezett Magyarországra. A 4-5 év tapasztalatát leszűrve a szlovák illetékesek egyoldalúnak találták a fiatalok szakválasztását: többségük orvos akart lenni (ez egybeesik az első levélíró szavaival), míg mezőgazdasági szakra kevesen jelentkeznek („holott magyarul vidékeken ilyen szakemberekre lenne a legnagyobb szükség”); csak kezdetben vállalták a családok az anyagi terheket, egy idő után az oktatási szervekhez fordulnak támogatásért, mely terven felüli kötelezettséget jelent az államnak. Az első levélíró szavaihoz illeszkedő érveket is felsorakoztattak: a hallgatók egy része kérni fogja az áttelepítés lehetőségét, s így „elvész” Csehszlovákia számára, és megsértik a devizasabályozást is.⁵⁵ A csehszlovák oktatási rendszer jobban biztosítja „a nemzetiségek politikai nevelésével kapcsolatos célokat”, jelentették ki,⁵⁶ s hogy ezen pontosan mit értettek, nem fejtették ki, ám hamarosan kineveztek a budapesti Csehszlovák Nagykövetségre egy „ösztöndíj-felelőst”, akinek alapvető feladata az ösztöndíjasok politikai nevelése és fejlesztése lett, ily módon ellensúlyozva a hallgatóknak a köztársaságtól történő „hosszabb elszakadást”. Úgy értékelték, hogy a „diákok közül többen nem érzik, vagy elfelejtették a haza értük hozott áldozatát, és »egyesek még némely magyar diákok negatív magatartásán is túltesznek«”. (Ez utóbbi kitételekre megint nem kérdezett rá a magyar fél képviselője.) Nem csinált titkot abból, hogy helyesli az önköltséges tanulmányi lehetőség megszüntetésének tervét.⁵⁷

Ez utóbbi be is következett: októberben lépéseket tettek az önköltséges külföldi tanulmányi lehetőségek megszüntetése irányába. (Popély 2006, 343. p.) Maradt az ösztöndíj alapú rendszer, 1976 és 1980. évek között Magyarország felé évi 35-35 fő számára. (Megjegyzésre érdemes: különös figyelemmel az eszmei-politikai nevelésre.)⁵⁸

54 Egy említésre érdemes: a magyar nemzetiségűek más országba nem mennek, a szlovák diákok ebből a körből kimaradnak.

55 A banki átutalásokat nehezítették meg. Ezt követően a hallgatók a létfenntartási és egyéb költségek kiegyenlítéséhez szükséges összegek eljuttatását baráti-rokoni kapcsolatokon keresztül oldották meg. Emellett a diplomák elismertetése Csehszlovákiában sem minősült formális hivatali aktusnak, és a katonai szolgálati idő is problémásnak minősült (az önköltségeseknek duplája volt az ösztöndíjasokénál).

56 A mondat mellé a magyar oktatási minisztériumban a „?!” jeleket tették.

57 MNL OL XIX-I-8-ss-0028/1-1975.

58 MNL OL XIX-I-8-ss-0033/2-1975.

Megnyugtatólag hathatott viszont a magyar fél részére az ígéret, mely szerint a párt- és állami szervek arra fognak törekedni, hogy a csehszlovák felsőoktatási intézményekben javítsák a magyar fiatalok – alacsonynak számító – arányát.⁵⁹

E hivatali optimizmust sugározták – még 1974 végén – a szlovák oktatási minisztérium osztályvezetőjének (Zoltán Lelkesnek) a szavai is, aki szerint Szlovákiában a nemzetiségi oktatás fejlődik, a két ország közoktatási együttműködése pedig jónak nevezhető. Az 1974–75. évekre szóló együttműködési munkaterv aláírása után kiadott kommuniké is a közvetlen együttműködés fejlődését harangozta be.⁶⁰ A CSEMADOK is csak a szakoktatás helyzetének problémájára hívta fel a magyarországi szervek figyelmét. Az általános iskolai és középiskolai osztályok száma – szerintük – kielégítette az igényeket.⁶¹

Átfogó jellegű oktatásügyi jelentést egyelőre nem találtam. Megvannak viszont az 1975. évi csehszlovákiai útijelentések. Ebben az évben meglehetősen sokan tettek tanulmányutat Csehszlovákiába, igen változatos témákban és céllal, de az ottani magyar nemzetiségi oktatás helyzetére vagy feltételeire vonatkozóan egyetlen jellemző leírást, beszámolót sem találtam. (Néhány jelentésrészlet kivételével: egy adjunktus, a földrajz országos szakfelügyelője írta le jelentése végén: „Igényként merült fel [az] iskolákban a magyar iskolákkal való szorosabb kapcsolatfelvétel, egymás iskoláinak rendszeres látogatása.” Egy „Komarnoba” látogató könyvtáros arról számolt be, hogy „csak a magyar iskolák anyagára vonatkozóan tudtam némi véleményt kialakítani. A komarnoi magyar iskola igen szép magyar anyaggal rendelkezik (Mosó Masa, Gyermekenciklopédia stb.) de alacsony példányszámban.” Nem tartalmazott többet (s jobbat) a nyitrai pedagógiai fakultásra látogató főiskolai adjunktus beszámolója sem: „A magyar nyelvű hallgatók irodalmi műveltsége, amint az a beszélgetések során kitűnt, igen magas szintű. Ami nagyon jó benyomást tett rám, az az volt, hogy milyen egyetemes egységben őrzik a szlovák és magyar irodalmi hagyományokat.”⁶²

Ellátogatott a szomszédos országba a kulturális miniszter, Orbán László is. Az 1975. novemberi (vagyis ekkorra már minden beadvány tartalmával tisztában lehetett) megbeszéléseiről készített összefoglaló jelentésében „természetesen” szinte csak szuperlatívuszokban beszélt a két ország kölcsönös jóviszonyáról, a kétoldalú kapcsolatok fejlődéséről. Meglepő módon, s ha röviden is, de szóba került a nemzetiségek kulturális igényei támogatásának ügye – bár saját maga jelentette ki, hogy a fogadó ország vezetői vetették fel a témát. Orbán László, kisebb jelentőségű ígérek mellett, rövid tájé-

59 MNL OL XIX-I-8-ss-0028/4-1975.

60 MNL OL XIX-I-8-ii-Tétel nélkül: Csehszlovák ügyek-B258G. J.-1974.

61 MNL OL XIX-I-7-z-0073/2/1975.

62 MNL OL XIX-I-8-d-12. tétel-18636-1975. (53. doboz)

koztatást adott a magyar nemzetiségi politikával kapcsolatos elvi álláspontról.⁶³ Megköszönte a szlovák nemzetiség számára eddig nyújtott kulturális segítséget, valamint kifejezte, hogy a magyar fél is kész fokozott támogatást nyújtani a Szlovákiában élő magyar nemzetiség kulturális szükségleteinek kielégítéséhez. Jelentésének lényegi pontja: meglepéssel nyugtázta, hogy e terület is be fog kerülni az ötéves kulturális együttműködési munkatervbe.⁶⁴

Mint fentebb láttuk, ez utóbbi nem valósult meg.

Szintén meglehetősen kevés érdemi információt tartalmaz Polinszky Károly oktatási miniszter jelentése, aki decemberben látogatta meg cseh és szlovák kollégáit. Őt is leginkább a csehszlovákiai oktatásügy szervezeti átépítésének folyamata,⁶⁵ részben pedig annak tartalmi vonatkozásai érdekelték. Az előbbi szempontunkból érdektelen, az utóbbi esetében csak egy, a Josef Havlíntól⁶⁶ kapott „árnyaltabb” értékelés (Polinszky kifejezése) érdemes az említésre. A magyar miniszter szerint Havlín saját maga vetette fel „a nemzetiségi politika elvi és gyakorlati kérdéseit”. Lényegében elveik változatlanságát hangsúlyozta, s kiemelte: „a szlovák-magyar nemzetiségi oktatási kapcsolatokban sem törekednek változtatásokra. A szlovák felsőoktatási intézményekben tanuló magyar nemzetiségű hallgatók arányát azonban kevésnek tartják (9%),⁶⁷ és a jövőben ezt fokozatosan növelni kívánják. A Magyarországon tanuló ösztöndíjasok számát – bár soknak tartják – nem akarják adminisztratív eszközökkel korlátozni. Az önköltséges alapon szervezett külföldi tanulást nem tartják megfelelő formának, ezért a jövőben – nem csak magyar viszonylatban – szigorítani fogják a külföldi önköltséges tanulás engedélyezését. Felvetésemre azonban egyetértett azzal, hogy nem lenne helyes e téren sem adminisztratív gátat szabni, ehelyett a beiskolázás során a két fél

63 Megjegyzésre érdemes, hogy a jelentés fogalmazványában még a következő két mondat is szerepel: „Hangsúlyozták [mármint a fogadó fél képviselői], hogy a szlovákiai magyarok kulturális fejlődése a szlovák nép internacionalista nevelését szolgálja. Utaltak arra, hogy minden szocialista ország nemzetiségi politikájával a saját körében jelentkező nacionalizmus ellen vívja a harcot.” A végleges változatba ez nem került bele. (MNL OL XIX-I-7-z-0058/38/1975.)

64 MNL OL XIX-I-7-z-0058/38/1975. Az Orbán-látogatás után a prágai magyar nagykövet tapogatózó beszélgetéseket folytatott le csehszlovák pártvezetőknel, akik együttműködési készségüket nyilvánították ki, és saját maguk közül csak Vladimír Mináč költőre céloztak, mint aki „elfogadhatatlan” nézeteket vall. (MNL OL XIX-I-7-z-0053/47-1976.)

65 A tanügyi struktúra tanulmányozására már két magyar delegáció járt kint, másfelől szeptemberben csehszlovák küldöttség tett tanulmányutat Győrben, ismereteink szerint azonban statisztikai ügyeket nem vizsgáltak, így nemzetiségi kérdéseket sem.

66 Josef Havlín (1924–2004), kommunista politikus. Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja. 1971 és 1975 között cseh oktatásügyi miniszter.

67 A magyar Külügyminisztériumnak 4,3%-ról volt tudomása. (MNL OL XIX-I-8-ss-0028/1-1975.)

szorosabb együttműködésére kell törekedni.” Mindezekon kívül a beszámoló nem tartalmaz más, így pl. a nemzetiségi általános és középiskolai helyzetre vonatkozó információkat, ezért feltételezhető, hogy Polinszky ilyeneket nem hozott szóba.⁶⁸

Az oktatási ügyekkel ellentétben a kulturális ügyek területein az általános összefoglalókból hiányzó történések szerencsére jobban feltérképezhetők.

Tárgyalásos fellépés a magyar művelődés biztosítására

A kulturális részterületek szinte mindegyike esetében visszaesés mutatható ki.

Valós jelenség volt az újságok és folyóiratok kivitt példányszámának csökkenése, és az adott időszak kulturális külkereskedelmi beszámolóit alátámasztják a második levélíró észrevételeinek helyességét. (Megjegyzésre érdemes, hogy ezen számszaki jelentések átböngészése az adott levélben foglaltak ismerete nélkül valószínűleg nem történt volna meg...) Míg az 1972 és 1974 közötti időszakban a szocialista táboron belüli folyóirat-terjesztés területén a forgalom folyamatosan, évi 8-9%-kal emelkedett, összességében véve az ellátottság szintje csökkent. Okát a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat az igények növekedésében találta meg: „minden forgalomemelkedés ellenére a legtöbb szocialista relációban továbbra is jelentős kielégítetlen szükséglet mutatkozik a magyar sajtótermékek iránt. Ezek az igények részben a kontingens korlátok, részben az egyes országokban még mindig tapasztalható adminisztratív korlátozás miatt egyenlőre [sic!] nem is nyerhetnek kielégítést.” Az adminisztratív korlátozást egyedül Szlovákia esetében nevesítették: „Miután a cég (a szlovák partner [értsd: Slovart]) a magyar import igényeket évről-évre nem elégíti ki, a további exportfejlesztés nem biztosítható.”⁶⁹

1975-ben további érezhető rosszabbodás következett be. Már a teljes szocialista irányú export adatai csökkenést mutattak, sőt, a meglévő rendelésállományt fedező kontingensek biztosítása is nehézségekbe ütközött. Pedig a legtöbb szocialista országban továbbra is lényegesen nagyobbak mutatkozott a piac szükséglete (és felvevőképessége) magyar kulturális termékek felé. A rendelésállomány kielégítetlenségében megmutatkoztak a magyarországi belső nehézségek is: a kulturális cikkek külkereskedelmének politikai jellegű ügyét nem minden magyarországi intézmény vette figyelembe. Gazdasági okokra hivatkozva nem biztosították még a megkötött kontingensmennyiségek kiutalását sem. Fokozta a problémákat a belföldi kiadók – különböző nehézségekre hivatkozó – áruvisszatartása. Több címlet szállítását elhalasztották.⁷⁰

68 MNL OL XIX-I-8-ji-21. tétel-Min2590-1975.

69 MNL OL XIX-I-7-a-11. tétel-1975.

70 MNL OL XIX-I-7-y-5. tétel-MF1642-1975. Összehasonlításképpen: a kulturális cikkek „nem szocialista” (vagyis kapitalista és fejlődő országbeli) exportja 23,5%-kal növekedett (1974).

A helyzetromlás, vagyis a kultúrtermékek exportjának visszaesése okaira jellemző egy kiragadott idézet: „[...] tisztában vagyunk, hogy Magyarország hozzájárulása a szomszédos országokban élő magyarság kulturális ellátásához nemcsak rajtunk múlik. Hatóképességünk nagy mértékben függ a partnerek magatartásától, de már 1974-ben is, főként 1975-ben sokat veszítettünk abból a hosszú évek alatt kivívott pozícióból, hogy egyes partnereinkkel az 1:1 arányú kontingenst sikerült a javunkra változtatni, ill. exportunkat [az] importunk fölé emelni; ezen törekvésünket a jelenleg érvényben lévő rendelkezések erősen fékezik, sőt akadályozzák.” Ráadásul nemcsak a takarékosági követelmények és a szervezési problémák okoztak gondot, hanem a „minden eddigienél” szigorúbban megkötött kontingensek akadályozták a terjesztést.⁷¹

A sajtóexport viszont, az előzőekben említettek ellenére, szinte minden relációban emelkedett – egy kivételével: Szlovákia. E vonatkozásban 10,3%-kal esett vissza a forgalom, és „1975-ben a csökkenés a SLOVART cégnél mutatkozott, amelynél a kontingens sem került kitöltésre”. A KULTÚRA jelentése felsorolja a lényegesebben lecsökkentett példányszámú lapok neveit, melyek megegyeznek a levélíró által megadott lapokéival!⁷²

Az irodalmi viszonyrendszer ábrázolására – továbbra is szigorúan pillanatsfelvétel jelleggel – álljon itt csupán egy útijelentés részlete, melyet a „bohémisták” és „szlovákisták” hagyományos szemináriumán részt vevő magyar delegáltak készítettek. „Több szerkesztőség képviselője elmondotta, hogy rendszeresebb kontaktusra, például a magyarországi (nemcsak fővárosi) irodalmi folyóiratokra lenne szükségük. Csehországban és Szlovákiában és van néhány olyan fiatal irodalmár, akik nyelvünket, kultúránkat jól ismerik. [...] Szlovákiában népszerűek a klasszikus magyar irodalom bizonyos alkotásai (Jókai, Mikszáth), tájékoztatással kellene segíteni a modern magyar irodalom hathatósabb népszerűsítését. A fiatalabb szlovák írói generáció általában nem ismeri a magyar nyelvet, alig tudnak valamit a mai magyar kultúráról. Pontosan számon kellene tartanunk, kik azok a fiatal írók, költők, akik hajlamosak lennének a kultúrákövetítés munkájába bekapcsolódni. Ha a fiatalabbak előítéletekkel közelednek a mai Magyarországhoz, annak mindenekelőtt a tájékoztatás hiánya az oka.” Beszélgetéseik során kiderült, hogy néhány, magyar–szlovák szempontból alapvető kérdésben jelentős nézeteltérés mutatkozott a beszélgetőtársak között. Ilyen volt a szlovákiai magyar irodalom értékelése is. „A szlovákiai magyarság kultúráját egyrészt a magyarországinál alacsonyabb nyelvi és tartalmi szintűnek tartják, másrészt a »szlovákiaiainak« értékeli, tehát nem a legalkalmasabbnak a szlovák irodalom magyar nyelvű

71 MNL OL XIX-I-7-a-301-1976.

72 MNL OL XIX-I-7-a-301-1976. Az emelkedés ellenére a többi szocialista relációban is jelentős kielégítetlen szükséglet mutatkozott, viszont „amíg a kontingenskorlátok fennállnak, lényeges előrelépésre nincs kilátás”, szögezték le egyértelműen.

tolmácsolására. Sokkal jobban örülnének, ha budapesti kiadók közvetlenül foglalkoznának a fordítással. Kevésnek tartják a magyar sajtó szlovák vonatkozásait is, elismerve, hogy nekik is vannak tennivalóink ezen a téren.”⁷³

Az irodalmi beszélgetésen szóba került a Madách Könyvkiadó tevékenysége, mely a közös könyvkiadások feladatát végezte. A magyar nyelvű könyvek beszerezhetőségének a harmadik levélíró által említett nehézsége is létező jelenség volt. Ráadásul – mit tesz Isten – éppen 1975-ben tört ki egy tűzvész a kassai nyomdában, mely miatt a Madách Kiadó az éves tervét nem tudta teljesíteni. Bár a magyar fél felajánlotta a segítségét, ezt a szlovák fél nem vette igénybe.⁷⁴ Az ezekkel az üggyörökkel foglalkozó szaktisztviselők le is írták, hogy a „magyar–csehszlovák könyvkiadási együttműködés az 1975. évben megtorpant”, és a közös kiadási exportban 30%-os (!) lemaradás állt be.⁷⁵ Ez az egyértelműen jelentős adat és maga visszaesés jelensége a már elemzett összefoglaló jelentésekben nem szerepel, holott az év őszén már tudvalévő volt!

A magyar Kiadói Főigazgatóság még 1976 elején is „változatlanul aggódott”, hogy a Madách Kiadó a múlt évi lemaradását behozza-e vagy a lemaradás tovább fokozódik. A magyar kiadók a Madáchot egyébként kifogástalan partnernek tartották, az igazgatót és valamennyi szerkesztőt pedig kitűnő vitapartnernek, sőt munkatársnak. „Kívánságainkat messzemenően támogatják, ha egy-egy kézirattal kapcsolatban aggályaink merülnek fel. [...] ez sajnos a többi kiadónál nincs így.” A magyarországi kiadók az 1975. évi kapcsolatokat is korrektnek és „elvtársiasnak” nevezték, csak a tűzvész miatt bizonytalanná vált helyzettel birkóztak meg nehezen. (Illetve nemcsak ezzel. A szlovákiai magyar igényeket a Magvető Könyvkiadó nem minden esetben tudta tolerálni. Kardos György⁷⁶ igazgató élesen kifogásolta, hogy rajtuk keresztül igényelnek nyugati krimiket, vagy éppen Rejtő Jenő könyveit – a szépirodalmi művek kárára. Ezért a lektűrigenyeket igyekezett minimálisra redukálni.⁷⁷) A Madáchcsal esett meg az a kelle-

73 MNL OL XIX-I-7-ii-7. tétel23130-1975.

74 Érdemes ennek menetét felvázolni. A Slovart vállalatnak ajánlották fel a segítséget, és a kötetzeti munkálatok átvállalásáról június 23-án szóban is tárgyaltak. Július 3-án írásban vállaltak kötelezettséget, július 11-én tájékoztatták a szlovák felet a kapacitás rendelkezésre állásáról. Augusztus 6-án sürgették a választ, majd augusztus 12-én újra megsürgették azt. A Slovart augusztus 18-án közölte, hogy egyelőre nem tud nyilatkozni, majd szeptember 12-én (!) e közlését megismételte. Az ősz folyamán a magyar fél már nem tudta tartani a kapacitásokat, mire a szlovák fél végre közölte, hogy a „felsőbb szervek döntése értelmében” a munkát máshonnan rendelték meg. (MNL OL XIX-I-7-a-110-1976.)

75 MNL OL XIX-I-7-a-110-1976. A segítség lehetőségét az időközben kihirdetett exporttilalom ellenére fenntartották.

76 Kardos (született Kastreiner) György (1918–1985) újságíró. 1945 után államvédelmi, illetve hírszerzőtiszt, 1961-től haláláig a Magvető Könyvkiadó igazgatója.

77 MNL OL XIX-I-21-a-5. tétel58295-1975.

metlen eset is – szintén 1975-ben –, hogy a Magyarországról behozott „Egri leány” című balladáskötetben szereplő cseh rablólovagok története miatt egy feljelentésben nemzetgyalázással vádolták meg. Hosszasan kellett a kiadó vezetőinek magyarázkodniuk, hogy a hamis vádat megcáfolják.⁷⁸

Bár a két ország közötti filmforgalmazásban nem jelenítettek meg feszültségeket, a könyvkiadáshoz hasonlóan kárhoztatták az alacsony minőséget. Csehszlovákia szinte kizárólag a „problémátlanabb” vígjátékokat, ifjúsági filmeket vette át.⁷⁹

A színházügy vonatkozásában is más kép rajzolódik elénk, ha a szakfőosztályok javaslatait vesszük szemügyre. Míg az összefoglaló jelentésekben ez még úgy szerepelt, mint fejlődő-bővülő együttműködési elem,⁸⁰ addig a tényleges megvalósítást már gátolták a jelentkező anyagi nehézségek, és 1975-ben a tervek elé már – szó szerint így írták – „megoldhatatlan akadályok” gördültek. „Anyagi eszközök hiányában ezek a kapcsolatok elsorvadnak, a vendégjátékok teljesen megszűnnek.” (E kifejezések alatt szintén a már említett, az 1970-es évek közepén akut módon jelentkező gazdasági visszaesést kell érteni.)

Mivel ismerték a meglévő igényeket, szerették volna a legszínvonalasabb darabokat-előadásokat küldeni, ugyanis a „szomszédos országok magyarlakta területeinek színházi kultúrával való ellátása” továbbra is nagyon fontos kultúrpolitikai szempont. A kedvezőtlen helyzet ellenére a színházi terület szakemberei a vendégjátékok számának növelését szorgalmazták. Sőt! Feszegetni kezdték a viszonyossági alapon történő eljárás megszüntetését: „a magyar színházak minél kisebb helyre is menjenek, ahová színház egyáltalán nem jut el. Ehhez több pénzt kell biztosítanunk.”⁸¹

Ez utóbbi előteremtése, a folyamatosan romló gazdasági helyzet okán, nemcsak a színházi terület esetében tűnt lehetetlennek.

Összefoglalás

Az egyoldalú, vagyis a magyar forrásanyag ellenére is jól láthatók azok a szándékok és törekvések, amelyek a két fél hozzáállását meghatározták. Jól látható a korszak kétarcúsága, valamint a magyarországi kultúrpolitika ellentmondásos mivolta. A külhoni magyarságot általánosan befolyásoló tényezők ellen közvetlenül keveset tettek, közve-

78 MNL OL XIX-I-7-z-0053/24-1976.

79 MNL OL XIX-I-7-z-0053/11-1976.

80 1974-ben a győri Kisfaludy Színház, a miskolci Nemzeti Színház és a békéscsabai Jókai Színház lépett fel Csehszlovákiában. Azon túlmenően, hogy a magyarországi bemutatásra került darabok közel fele magyar volt, a külföldi szerepelésre „nem találtak” megfelelő produkciót.

81 MNL OL XIX-I-7-f-17. tétel-15402-240/M-1975. és 17. tétel-15402-1138/M-1975.

tett formában azonban jelentős erőforrásokat mozgósítottak. Ezek hatásossága ugyanakkor elakadt a másik fél jól érzékelhető és egyben kitartó ellenállásán. Emellett folyamatosan gondot okozott a minőségi műveltség közvetítése. Első olvasatra úgy tűnhet, hogy a felvidéki magyarok levelei igen kevésbé befolyásolták a kulturális kapcsolatok helyzetének értékelését, illetve nem váltottak ki jelentős hatást. A helyzet ennél valamivel összetettebb. Egyrészt a magyarországi illetékesek nem tették félre olvasatlanul a beadványokat, másrészt bizonyos, kirívó esetekben (ez alatt inkább konkrétabb, kézzelfoghatóbb történeteket kell érteni) nyíltan fel is léptek. A források megmutatják azt is, hogy a hivatali szakszemélyzet beosztotti része, valamint néhány középvezető teljes mértékben ismeretében volt a helyzetnek, és a maga lehetőségei szerint igyekezett is segíteni, vagy legalábbis felhívni a figyelmet bizonyos jelenségekre. A felsővezetők⁸² valószínűsíthetően szintén tudatában voltak a folyamatszerű jelenségeknek, ezekre azonban nem feltétlenül kívántak reagálni, vagy magyar szempontokat tárgyalások során igyekeztek érvényesíteni. A nyílt fellépést egyrészt a magyar állam korlátozott erőssége akadályozta, másrészt az államvezetés által nemcsak propagált, hanem a szomszédos országokhoz képest komolyabban vett internacionalizmus elve is befolyásolta, sőt, pontosabban: fékezte. Az ő gondolkodásuknak, valamint a két állam közötti tárgyalások, a munkatervek és ezek eredményeinek, illetve az alkalmazott ráhatás egyéb formáinak megismerése, ahogy mondani szokás, további kutatásokat igényel.

Mellékletek

1. melléklet

Oktatási Minisztérium, Miniszter elvtárs kezébe, Budapest
1975. febr. 10-én

Tárgy: Információ a csehszlovákiai magyar nyelvű középiskolákban végzős diákok továbbtanulási lehetőségéről

Tisztelt miniszter elvtárs!

82 Itt mindenképpen meg kell említeni Aczél György nevét, akinek minden fontosabb kulturális külkapcsolati dokumentumot megküldtek! (Aczél György [született Appel Henrik, 1917–1991], kommunista politikus. 1945 után a változó nevű kommunista párt vezető személyisége, állami funkciók birtokosa, a kultúrpolitika alakítója. 1974 és 1982 között a Minisztertanács elnökhelyettese. 1975-től az Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Kultúrpolitikai Munkaközösségének tagja.)

Figyelemre méltó létszámú magyar nemzetiségű, tehetséges középiskolás diákok nevében fordulok Önhöz egy, ha szabad így neveznem, interpellációs jellegű kérés közvetítéséért. Tudom, ezt a levelet nyugodtan félre lehet tenni azzal a véleményezéssel, hogy ez a körülmény kizárólag a csehszlovák illetékes hatóságainak [sic!] a belügye, amelybe a magyar hatóságok érdembelileg nem igen avatkozhatnak be.

Az ilyen nézőszögből kialakított nézet az említett nemzetiségi diáksága szemben nagyon közömbös és igazságtalan állásfoglalást jelentene. Miről is van szó?

A mai körülmények között a főiskolák és egyetemek színvonalbeli igényessége, de maga a felvételi vizsgák körülményei is éppen a magyar nyelvű középiskolák végzett növendékeit állítja a szlovák, ill. a cseh anyanyelvű diákokhoz viszonyítva egy aránytalanabbul hátrányos helyzetbe.

Részlegesen magyar nyelvű főiskolai tanulmányokat Csehszlovákiában jelenleg csak a Nyitra-i pedagógiai főiskola mellett lehet még végezni.⁸³ Jelenleg ez is teljes felszámolásra van ítélve, hiszen a feltöltöttség folytán alig van már szükség néhány magyar nyelvű alapiskolában pedagógus pótlásra. A magyarnyelvű középiskolák határtalan örömmel fogadták a néhány éve létrejött egyezményt, amely legalább néhány tehetségesebb diákjuk továbbtanulását tette lehetővé külföldön, főleg Magyarországon [sic!]. (Igaz, sajnos nem minden esetben a legtehetségesebb jelöltek vagy a nyelvet tökéletesen ismerők jutottak ehhez a szerencsés lehetőséghez. De ez már nem az említett iskolák és az egyéb nemes szándék rovására írható.)

Sajnos ez a néhány éves kezdeményezés érthetetlenül egy inkább „visszafejlesztési” formát követ. Ezt nem lehet véletlennek nevezni, csakúgy, ahogyan nemzetgazdasági érdeknek sem. Vegyük pld. az orvosi irányzatú egyetemeket. Az idén már egyetlen hallgató sem jelentkezhet Magyarországra. (Legalábbis jelenleg ez a hivatalos álláspont.) Ha az információ helytálló, Magyarországon a közeljövőben a felére kell csökkenteni az orvosi hallgatók létszámát, mert már nem lesz elegendő létszámú képzett orvos (az más további kérdés, hogy állítólag vidéken van ugyan hiány, de a nagyobb városokban egyenlőre [sic!] több orvos egyéb beosztásban dolgozik.)⁸⁴

Csehszlovákiában ezt még távolról sem mondhatjuk el. (Legfeljebb van elfogadható létszámú orvos a legnagyobb néhány városban.)

Velem együtt többen kérdezik: vajon milyen hátránya származna Csehszlovákiának abból, ha a fentiek alapján egy világviszonylatban elismert egyetemen, ahol nyílik esetleg kellő befogadási lehetőség, *önköltséges alapon* (államilag térítés nélküli) bekalkulálva az egyetem költségvetési [sic!] kiadásait is, lehetőséghez juthatnának a magyar nyelvet tökéletesen ismerő, tehetségesebb csehszlovákiai diákok?

83 Vélhetően a Nyitrai Pedagógiai Főiskola Magyar Karáról van szó.

84 A minisztériumban e bekezdés mellé egy kérdőjelet tettek.

Ebben az évben már az ún. önköltségi alapon senki sem jelentkezhet külföldi tanulásra sem[m]ilyen ágazaton.⁸⁵ Vajjon miért? Nyilvánvaló.

Volt szerencsém beszélgetni néhány kimondottan *illetékes* személlyel a legmagasabb szinten (konkrétabban egy ilyen diák érdekében érdeklődtem és kértem támogatást. Íme néhány véleménynyilvánítás és válasz:

- „Miért akar ott tanulni, a mi fő iskoláink sokkal magasabb színvonalúak, mint a magyaroké?! (Nagyon udvariasan próbáltam indokolni, említve a felvételi arányt, a nyelvi hátrányt stb.)

- „Ha végez és visszajön, nem fog tudni érvényesülni!” (De hiszen a felvételit nálunk szlovákul végzik, az érvényesüléshez szükséges szolgálati nyelvet elegendően ismerik, de az ismeretek anyanyelvű elsajátítása sokkal jelentősebb és effektívebb. [sic!])

- „Sokan ott maradnak, nem jönnek vissza, ha végeznek!” (Én: ez nem jellemző, én egy esetről sem hallottam, de hiszen ez is rendezhető.)

A következő kérdést már én tettem fel. Vajon miért létezik akkor mégis ez a csere-tanulási lehetőség? – Válasz: „Mert a szülők követelik.”

Tartva attól, hogy jelöltemnek esetleg többet árthatok, mint segítek, így folytattam közbe[n]járásomat: meggyőződésem, hogy jelöltem a felvételi vizsgát szlovákul a szlovák egyetemre is sikeresen leteszi, de ez még ugye távolról sem jelent Szlovákiában felvételt. - Számíthat ez esetben az Ön támogatására? – Válasz: „No, én ezt nem azért mondtam... csupán a körülményeket konstatáltam...”

A szóban forgó diák azóta Magyarországon tanul, jó szintű kiváló eredménnyel. Meggyőződésem, Csehszlovákia magasan képzett, hasznos szakembert kap vissza. Azt hiszem, sok hasonló példáról lehetne mindezt elmondani.

Vajon ezek a bölcs személyek miért nem vallják be nyilvánosan is a nekem szóbelileg közölteket? Persze lehetne mondani, ill. kérdezni: mire van az a néhány ún. „lát-szólágos” nemzetiségi kisebbséget képviselő személy „közelebb a tűzhöz”?

Miért? Mert csakis így lehetnek ott. (Mármint az adott funkcióban.) Ministrálnak azok ellen, akiket képviselniök [sic!] kellene. Különbben magam és valamennyi magyar nemzetiségű állampolgár nevében állíthatom, hogy véleményezésem számtalan konkrét esettel és félhivatalos intézkedés ellenében lehetne bizonyítani. Csak hát ki előtt, hogyan?

Pozitív eredményeket ezen a téren az itt élő magyar nemzetiségű lakosság érdekében csak olyan személyek, ill. kívülről álló képviselőt tehet, akinek nem kell tartania a legrafináltabb eszközű visszahatásoktól!⁸⁶

85 A minisztériumban e mondat mellé kézzel bejegyezték: „Tudomásom szerint önköltség lesz”, illetve egy 12-es szám is olvasható itt.

86 Ezt a mondatot a minisztériumban egy oldalvonallal megjelölték.

Kérem, ez nem lehet csupán belügy! Talán szlovák részről közömbösen viselnék, ha Magyarországon nem történne olyan körültekintő gondoskodás a nemzetiségekről? (Ugye erre is lehetne néhány konkrét esetet felhozni a közelmúltból.)

Ide kívánczozóan említem, sajnos az itteni ún. „Csemadok” magyar kulturszervezetnek és egy kevesebb kívántképességű vezetője marad. Egyáltalán nem azért, mintha hiányozna a társadalmi kultúra munka iránti odaadás, illetve a kívánt politikai elkötelezettség. Sőt!

Elnézést kérek soraimért, egy olyan nemzetiség nevében próbálok igen szerény lehetőségeimnek megfelelően reményteljesen közvetíteni, amelyik úgy a termelő munkájával, mint a teljes politikai elkötelezettségével sokkal több reális elismerést érdemelne. Ha ilyen itt-ott fellelhető is, az csak nagyon látszólagosan felel meg a tényleges valóságnak, és többnyire a szorgalmas nélkülözhetetlen munka teljesítményeknek köszönhető, amelyet szinte lehetetlen tőlük elírigyelni [sic!].

Kedves türelmét köszönve, maradok elvtársi tisztelettel

M. Sándor

Jelzet: MNL OL XIX-I-8-jj-Min527-1975.

Gépet és kézzel javított tisztázat. A nehézkes megfogalmazású szövegben csak a központosítást és a szóelválasztásokat javítottuk, illetve néhány feltűnő hibát a [sic!] szócskával jeleztünk. A szöveg nem magyar betűkiosztású írógépen készülhetett, erre utal az „ö” és az „ü” betűk ékezetekinek utólagos elhelyezése, illetve az „ő” és „ű” betűk hiánya. A beadó vezetéknevének csak a kezdőbetűjét adjuk meg. A levélen pontos feladási cím nem szerepelt, csak a „Komárno” városnév. A levél alján szereplő további megjegyzés szerint a levelet megküldték az MSZMP Központi Bizottságának is.

2. melléklet

Tisztelt Minisztérium!

Talán az elkövetkező néhány sor a teljes közönybe is fulladhat, ám én, fáradságot nem sajnálva, elmondok önöknek egy s mást. Még annyit, hogy semmi különös tett vagy tény nem jogosít arra, hogy döntéseiket helytelenítem, netalán vizsgáljam, de cseh szlovákiai magyar vagyok, és ez elég ok, hogy szóljak, itt és most.

Az „Élet és Irodalom” újság 4. sz[ámának] 6. oldalán a „Tizenegy ösztöndíj” című kis hír⁸⁷ kényszerít az írásra. Ez a közlemény felsorolja az ösztöndíjasok névsorát, és ott

87 Élet és Irodalom, 1975. január 25., 19. évf. 4. sz. 6. p.

látható a M. Ferenc név is. Legyen a kérdés bármennyire meredek is, fel kell, hogy tegyem: csak nem az a M. Ferenc, aki a SzSzK Művelődésügyi Minisztériumának dolgozója, dr. František M., aki a csehszlovákiai magyarság érdekeinek kijelölt, fizetett képviselője? Ha nem róla van szó lesz szó, az volna a kisebb baj, amiért örömmel kérném az elnézésüket.

De folytatom. Sem megérteni, sem elfogadni nem tudom, hogy M. Ferencet a magyar kulturális minisztérium ösztöndíjakkal támogatja. Ahogy már szóltam is róla, az ő kijelölt feladata a mi nemzetiségi viszonyaink képviselete, a legmagasabb szinten. De, hogy is néz ki ennek a mindennapi gyakorlata[?] És most itt a viszonyaink elmondása következne, de ennek leírását itt most nem folytatom. Inkább saját életemből mondok el egy történetet, mert az általános, vagy más szóval a társadalmi igazságtalanságok, az egyén elbukásában konkretizálódik. Nem vonom ki magam a vád alól sem, mely feltételezné, hogy életem törése talán saját hibámból erede [sic!], de ennyi év távlatából világos a folyamat, és még ma is tart. A csehszlovákiai magyarság szellemi és fizikai létét ismerve, történelmi fejlődésében nézve, a bomlás jeleit nem lehet eltitkolni. E tragikus folyamatért felelősségre vonni azokat, akik ezt elszenvedik, demagóg állítás, szemben az arra hivatott vezetők felelősségével. Világosan következne ebből, és következék is, hogy M. Ferenc a kijelölt, a legfontosabb feladatát, nem végzi úgy el, ahogy azt az érdekeink, röviden az internacionalizmus „előírja”. Aki pedig ezt a nemes feladatát nem tölti be, csak a „saját jó érdekében” kihasználja, akkor az illetet Móríc Zsigmond ösztöndíjjal nem szabad támogatni. Mert, feltételezhetően M. Ferenc akkor írja, most már az Önök által is támogatott műveit, amikor a csehszlovákiai magyarság naponta vívja harcát a legelemibb emberi jogaiért, nyelvéért, kultúrájáért, és egyáltalán, a fennmaradásért. Ám, ha akad itt-ott egy hang, esetleg egyenesen segélykérés, M. „František” tudomásul veszi a dolgokat és nem segít, de még csak nem is továbbítja tovább a hozzá érkezett jelzést, és teszi mindezt hivatalból.

Tehát M. Ferenc, kb. 1962. év óta, az itt élő magyar nemzetiségek fizetett képviselője. Én 1965-ben kerültem vele szorosabb kapcsolatba. Ez abból állt, hogy néhány-szor felkerestük őt hivatalában, és elbeszélgettünk a minket szorosan érintő, őt hivatalból érdeklő, munkahelyi kérdésekről. Mi akkor az Érsekújvártól 10 km-re lévő Tardoskedd, ma Tvrdosovce, magyar lakta faluban tanítottunk, feleségem is, egy iskolában velem. Kezdetben a történetnek csak szemlélője volt, majd később áldozata lett ő is. Nekem magyar-történelemből van tanítói képesitésem, feleségem képesítetlen, mint kisegítő tanító dolgozott. Az [sic!] munkahelyünkön, tehát az iskolában a viszonyok, amit mesterségesen idéztek elő, egy kommunista és magyar számára, elfogadhatatlanok voltak. Tehát cselekedni kellett, ott és akkor, megmenteni az iskolát, a magyar tanuló-ifjúságot az ő nemzeti öntudatát fertőző elemektől. Hogy az iskola igazgatójának milyen feladatot szántak az akkori felsőbb szervek, sem akkor, sem ma nem bizonyítható. Ám a tények talán ebben eligazítanak. Az iskola akkori igazgatója, műveltségre és

származásra nézve, szlovák, pedagógiai képzése nincs, párt[t]ag, Életvitele antiszociális, alkoholista. Mégis, ezekkel a jellemzőkkel lehet, de figyelem, magyar iskola élére kerülni. Véletlen? Nem. Az itt csak feltételezett vezetői feladatát, a magyar iskola leépítését, az azóta is tartó bomlási folyamat bizonyíthatja. Igen, egy ilyen feladat elvégzésének fokozatai vannak, fogásai, módszerei, aminek a felismerésére,⁸⁸ a mi viszonyaink között, keserű. Itt most a saját személyem jelentőségéről kell szólnom, mert felismerem, és keserűségével is számoltam [sic!]. Harc a létünkért nagy áldozatokkal jár, és amilyen szomorú ez, olyannyira felháborító is. A folyamat gátak nélkül pusztítja sorainkat, és az ellenállásnak még a gondolata érthetetlen [sic!]. Hát hol van itt egy ember, ki ellenállásával magával ragadott bizonyos tömeget, vagy kisebb csoportot is csak? De mi és ki ellen? Miért világos előttem minden válasz és kérdés, ám mégis oly kifejezhetetlen. Talán az igazság erős tudata és a valóság szörnyű képe hat bénítóan a cselekvésre? De visszatérve a történelemhez, mely úgy folytatódik röviden, hogy ellenál[!]tam majd elbuktam, de nem hiszem, hogy ez törvény szerint való, és sehogy sem tudom összeegyeztetni ezt szocialista rendszerünk filozófiájával.

Az iskola igazgatója, itt, Csehszlovákiában, a magyarok ellen, a legjobban bevált módszerhez folyamodik: sovinizmussal, nacionalizmussal rágalmoz meg. És esetemben is bevált, mint annyi más esetben, pedig csak a jogainkat próbáltam védeni. Nem lehet az ilyen gyakorlat mellett csak úgy elsiklani. Hogy mi a teendő? Elsősorban beszélni kell róla, azért írom én is önöknek ezt a levelet, no meg azért is, mert M. Ferenc kitüntetése nem egyeztethető össze a Csehszlovákiában élő magyarság helyzetével. Engem tehát rágalmoz alapján, a magyar iskolaügytől, menesztettek, nem tekintettek a munkára, tanulásra, melyet el kellett végeznem, hogy tanító lehettem, és folytathatnám életem szomorú történetének írását, meg annyi másét, mindnyájunkét, kik itt élünk magyarok, jogi államban [sic!], jogok nélkül. Ma 1975-öt írunk, és én kerek tíz éve nem lehetek tanító. Segédmunkásként dolgozom, fejlődéstől, perspektívából megfosztva, és hogy ez antihumán [sic!] egy humanizmusra épülő társadalomban, azon, sem a vezetőink, sem M. Ferenc nem akad meg.

Ennyit tudtam elmondani a kis hír kapcsán, melyet a bevezetőben említettem. Sok-e vagy kevés, idegen vagy ismerős önöknek a kérdés, mindegy. Lényege, hogy itt állok mögötte – igaz.

Tisztelettel:

aláírás

Cz. Dániel

88 Véltetően: felismerése.

Érsekújvár, Gorkij u. [...]

Kelt Érsekújvárott, 1975. március 2-án.

Jelzet: MNL OL XIX-I-7-a-556-1976.

Gépelt és aláírt tisztázat. A szöveg vélhetően nem magyar betűkiosztású írógépen készülhetett, erre utal az „ő” és az „ű” betűk ékezetének egybeírása a betűkkel. Javítások és utólagos kézírásos betoldások láthatók a szövegben. A szövegben csak a vesszőhibákat és az egyértelmű elgépeléseket javítottuk, az értelmetlen mondatrészeket [sic!] szócskával jelöltük. A levélben olvasható két név esetében a vezetéknevnél csak kezdőbetűt adunk meg.

3. melléklet

Érsekújvár, 1975. június 20.

Tisztelt Miniszter Elvtárs!

Kérem, ne vegye rossz néven, hogy soraimmal zavarom. De kötelességemnek tartom, hogy tájékoztassam Önt a csehszlovák-magyar kultúrkapcsolatok rosszabbodásáról, a valóság tükrében. Személyes ismeretségem révén sok mindenről tudomást szereztem az utóbbi napokban, amelyek közül néhány fontosat nem hallgathatok el anélkül, hogy én sem váljak cinkossá a kortársak és az utókor szemében.

Többek között arról van szó, hogy a külkereskedelem keretében Magyarországról behozott könyvek száma évről évre csökken. Rövidesen már arra sem lesz elegendő, hogy legalább egyetlenegy (pl. nyugat-szlovákiai) kerület magyarságának kultúrigényét kielégítse. Legalábbis ilyen hangok hallatszanak szerte a magyar vidéken. Az egyre rosszabbodó helyzetet némiképp enyhíti a Magyar Kultúra prágai kirendeltsége, azonban ez sem képes lényegesen javítani rajta. Különben is két évvel ezelőtt a könyvkereskedéseknek megtiltotta a felettes szervük, hogy a Magyar Kultúránál rendeljenek magyar könyvet.

A helyzetet még inkább súlyosbítják a *könyvárak*. Ismeretes, hogy 1969. január 1-jétől kezdve, tehát a szövetségi államforma létrejöttétől, olyan átszámítási kulcs van érvényben, amely szerint a könyvek kiskereskedelmi árát magasabb összegben állapítják meg csehszlovák koronában, mint amennyibe azok forintban kerülnek a magyarországi könyvesboltokban. Például egy 100 forintos könyv nálunk 105 koronába kerül. Ez az árkülönbség még szembeötlőbbé vált március 1-től kezdve, azaz a forintnak

csehszlovák viszonylatban történt leértékelése után.⁸⁹ Így ma Csehszlovákiában minden Magyarországról behozott könyvért – a hivatalos árfolyam szerint – a vevőknek 55 százalékkal többet kell fizetniük, mint amennyiért azt a világ valamennyi turistája megveheti a magyarországi üzletekben, illetve megrendelheti az érvényes árfolyam szerint.

A behozott könyvek elégtelensége, hiányos és gyér választéka s aránytalanul magas kiskereskedelmi ára következtében egyre jobban csökken a *közkönyvtárak* magyar könyveinek *állománya*. Egyes könyvtári szakemberek úgy igyekeznek áthidalni a könyvhiányt, hogy a magyar anyanyelvű olvasóknak Jókai és Mikszáth műveit szlovák fordításban ajánlják.

Mindezeket betetőzi a behozott magyar *sajtótermékek* nagyméretű leapasztása. A kiszivárgott hírek szerint, amelyek már bejárták az egész magyar vidéket, maga a korlátozás terjedelme közel jár az évi három millió forinthez, ami a kultúra terén ugyan szokatlanul nagynek tűnik egy kereskedelmi vállalat gazdasági mérlegében, azonban a magyar-csehszlovák külkereskedelem öt milliárdos terjedelmében csupán annyi, mint egy csöpp víz a tengerben.

Számunkra, csehszlovákiai magyarok számára a magyar lapok részleges vagy teljes mértékű csökkentése hétről-hétre úgy nyilvánul meg, hogy egyes folyóiratok csak részben, vagy egyáltalán nem kaphatók az újságárusoknál, mint pl. az Ország-Világ, Képes Sport, Nők Lapja, Magyar Ifjúság, Rakéta stb. Még a Ludas Matyi is hiánycikknek számít. Az meg talán már szóra sem érdemes, hogy egyes folyóiratok ára eddig is aránytalanul magas volt, pl. a 10 forintos Látóhatárt nálunk 10 koronáért árusítják, ami a forintár csaknem felével több.

Az *okok*, amelyek kiváltották a magyar nemzetiség számára sértő és hátrányos intézkedéseket, még ismeretlenek előttünk, értesülésünk szerint azonban a jövőben szlovák részről csak olyan mértékben fogják engedélyezni a magyar könyv és sajtó behozatalát, mint amilyenben majd Magyarország is átvesz szlovák kultúrtermékeket. Továbbá lépten-nyomon megjegyzéseket hallunk valamiféle *varsói* és *komáromi* egyezményekről, melyeket állítólag a magyar szervek nem tartanak be. Különben az említett nemzetközi egyezmények nem sokat mondanak nekünk, mert nem ismerjük azok tartalmát, s így nem áll módunkban meggyőződni arról sem, hogy a híresztelésekben mennyi az igazság és mennyi a rágalom, ellenben a két ország közti „együttműködés” következményeit a zsebünkön érezzük.

Az utóbbi napokban olyan értesülések is tudomásunkra jutottak, hogy a könyv és a sajtó behozatala ügyében a magyarországi szervek is *ludasok*, mert a magyar külkereskedelmi mérleg jelenlegi kedvezőtlen alakulása és a forint átszámítási kulcsa miatt Magyarországnak nem érdeke többé bizonyos termékeket Csehszlovákiának szállítani,

89 1975. március 1-je után 1 csehszlovák koronáért 1,475 forintot kellett fizetni, viszont eltörölték az átváltási illetéket. (1972-ben még 1,36 forintot ért egy csehszlovák korona.)

különösképpen könyveket és olyan sajtótermékeket, melyek megjelentetését az állam nagyobb dotációval segíti. Számunkra viszont teljesen mindegy, mi az igazság. Egy bizonyos: a magyar sajtótermékek számára Szlovákiában nem nyitnak mostanában zöld utat. Ennek következtében a szlovákiai magyarság műveltségi szintje általánosan süllyed, ahelyett, hogy emelkednék, mint a többi népeknél. A *műveltségi szint* csökkenését elősegíti még a magyar tanítási nyelvű iskolák sorozatos megszüntetése is, majd az anyanyelvi oktatás megnehezítése, minek következtében a magyar fiataloknak már csupán a fele tanulhat anyanyelvén, továbbá annak a „vívmánynak” a visszavonása, amelynek alapján a magyar fiatalság egy része eddig a saját pénzén is tanulhatott a magyarországi főiskolákon és egyetemeken, sőt már a szakmunkásképzés is csak csekély részben valósulhat meg a magyarok anyanyelvén.

Bárhogy is áll a dolog, a kegyetlen tények arról tanúskodnak, hogy a szlovákiai magyarok még drága pénzen sem juthatnak hozzá elegendő magyar könyvhöz, újsághoz és folyóirathoz, ami pedig kisebbségi létük számára annyit jelent, mint másnak a kenyér, ugyanakkor az elmúlt *hat* esztendő folyamán azok értékesítésével közel 100 milliót húztak ki a zsebükből *jogtalan* haszonként. Ezt így is szokták nevezni tudományosan: kizsákmányolás. S mindezek ismeretében (mert hihetetlen volna, hogy az illetékesek ne ismernék a magyar könyv és sajtó sorsát a szomszédos államokban) a magyar szervek *tétlenek*, a magyar írók *némák*, a magyar sajtó pedig gyáván és sunyin *hallgat*. Valamennyiükből hiányzik a szív, mint a magyar labdarúgásból. Bezzeg, ha fordítva állna a dolog!

Az bizonyos, hogy minden szocialista nemzet, de a kapitalisták jelentős része is magáénak vallja ország-világ előtt a határokon túl élő tagjait. Ez azonban a legkevésbé sem nyilvánul meg magyar viszonylatban, hiszen a magyarországi iskolákból kikerült ifjabb korosztályok szinte még arról sem tudnak, hogy a szomszédos országok területén is élnek magyarok, mégpedig eléggé nagy számban. Nincs tudomásunk arról sem, hogy a magyar szervek valaha is kiálltak volna érdekünkben, még akkor sem, amikor közölünk tízezreket hurcoltak el marhavagonokban, hogy szétszórjanak az idegen népek tengerében. Tudjuk, hogy magunkra hagyatva kell tengetni életünket a szocializmusban is mindaddig, míg csak létezni fogunk, csupán az fáj nagyon, hogy a vietnámiaktól kezdve a ciprusaikig⁹⁰ és az amerikai négerekig mindenki sérelmét meghallhatják és támogatják azok orvoslását, viszont egyetlenegy esetben sem hivatkoztak arra, hogy azokból valami is az illető ország belügye. Mi viszont csak *magyarok* vagyunk, s a magyarországi magyaroktól ezért nem várhatunk még egy jó szót sem, bármennyire is égbekiáltó a bennünket ért igazságtalanság. Az utóbbi évek folyamán sokszor voltunk tanúi értelmetlen bratyzásnak, persze ezt a magyarországiak nem tudhatják, milyen

90 A levélíró az éppen véget ért vietnámi háborúra, illetve az 1975-ben eszkalálódó ciprusi török–görög feszültségre utal.

megjegyzések hangzanak el egy-egy „baráti” találkozó után. Megértjük, könnyebb tétlenkedni, mint valamit tenni a szomszédban dühöngő neonacionalizmus meggátlása és az újabb magyarellenés hullámok ellen.

Mi, csehszlovákiai magyarok, a múlt tapasztalatai után iszonyodunk a kisebbségi elnyomás valamennyi változatától, arra azonban még álmunkban sem számítottunk, hogy 1975-ben két szocialista ország kulturális „testvéri együttműködésének” válunk áldozatává. S ki tudja, mire kell még felkészülnünk. Mindenesetre, ha a két ország népe csak így rakja le a híd alapjait, akkor az a híd nem is igen fogja tartósan összekötni a szomszéd népek igazi barátságát.

A pillérek már akkor megroggyantak, amikor a híd még el sem készült.

A fentiek ismeretében arra kérem, miniszter elvtárs, legyen elnéző, ha tudomást szerezne arról, hogy e levél másolatát megküldtem valamelyik szerkesztőségnek, esetleg bizonyos politikai személyiségnek.⁹¹

Tudom, hogy Magyarország is találna olyan árut, nyersanyagot, élelmiszert, amelyek Csehszlovákiába szállítását takarékosági okokból korlátozni lehetne. A csehszlovákiai magyarok azonban nem gondolnak retorzióra, még a reciprocitás elve alapján sem. Bízom együttérzésében, segítőkészségében és a megoldás egyéb lehetőségeiben, ezért arra kérem, szíveskedjék funkcióját latba vetni a csehszlovákiai magyarság korlátlan mennyiségű, választékú és méltányos árú könyv-, újság és folyóirat-ellátása érdekében,⁹² természetesen az internacionalizmus elvének szem előtt tartásával, hogy a csehszlovákiai magyar nemzetiség is kielégíthesse jogos szükségleteit, legalább magyar könyvből és újságból. Ez az óhaj bizonyára találkozik a magyar nemzet érdekével is. Amennyiben azonban nem sikerül józan megoldást találni, a magyar nemzetiség kiszolgáltatottsága maga után vonja létküzdelmünk végét.

Maradok őszinte híve és tisztelője:

Udvardyné

Jelzet: MNL OL XIX-I-7-a-556-1976.

Gépett és aláírt tisztázat. A szöveg magyar betűkiosztású írógépen készülhetett, annak ellenére, hogy az „ö” és az „ü” betűk ékezetei eltérnek a szokványostól. Javítás és utólagos kézírásos betoldás nincs.

91 E bekezdés mellé golyóstollal egy vonalat húztak. (Máshová történt megküldésről nincs információnk, azonban valószínű, hogy ebben az esetben továbbküldték volna a kulturális miniszterhez.)

92 Ez a mondatrész golyóstollal alá van húzva.

4. melléklet

Pozsony, 1975. június 30.

Tisztelt Elvtársak!

Ismeretes, hogy a magyarországi magyarok nem tanulják az iskolában, hány magyar tengődik a szomszédos Csehszlovákiában. Hogy lehetne hát fogalmuk arról, mit tanítanak a magyarokról a szlovák iskolákban. Nem titok, hogy a magyarellenés „misztikus gyűlölet” varázsa egyre jobban izzik abban a Szlovákiában, amelynek népe valamikor együtt élt, egy országban.

A hivatalos iskolapolitika válogatott dokumentumokkal segíti elő, hogy a szlovák-ság „történeti ismeretei” a lehető legnagyobb mértékben fejlődjenek tovább és a szlovák iskola „nevelő hatása” elmélyüljön. A szlovák pedagógusok már az iskolapadban megismertetik az ifjúságot a magyarokkal, és pedig olyan emberi és faji tulajdonságaik görbe és torz tükrében, amilyenek indokolttá teszik, hogy már az első benyomás folytán gyűlöletessé váljanak a szlovákság szemében. A szlovák neonacionalizmus olyan dokumentumokat kotort elő a történelem lomtárból és adott ki 1974-ben miniszteri jóváhagyással, amilyenek segítségével könnyedén elérhető, hogy a magyargyűlölet még a XX. század végén is izzásban maradjon.

Különben a kiadványban közzétett szöveg legtöbbször távol áll a történeti valóságtól és teljesen egyoldalú. A válogatás és az összeállítás messze esett a dokumentumok marxista, osztályjellegű megítélésétől és hemzseg a magyargyűlölettől. Sok esetben regékre támaszkodik (a fehér ló stb.) és meghamisítja a történeti tényeket, s lépten-nyomon gyalázza a magyar nemzetet. Magyargyűlölettel már az ifjúságot is beoltja.

Ízelítőül néhány idézet (szlovákból magyarra fordítva) a középiskolák számára kiadott hírhedt tankönyv válogatott dokumentumaiból:

1. „A magyarok arckifejezése vad, a szemük mélyen fekvő, a termetük alacsony, a nyelvük barbár és a szokásaik vadak, vádolni kell a sorsot, vagy az isteni béketűrésen csodálkozni, amely ilyen szörnyetegekre és nem emberekre bízta ezt a csodaszép országot...” (Ottó, freisingi püspök 1147-ből, 33. old.)⁹³

További sorok, amelyekből ugyancsak csöpög a magyarellenesség:

2. „Az elnyomott szlováknak ott is meg kell élnie, ahol a veréb sem talál magának táplálékot! És mégis jól megy a sora! Pénzesebb, nagyobb hajlandóságot mutat az írás-művészet, a rendesebb ruházat iránt, mint az alföldi (magyar), aki télen-nyáron zsíros

93 Freisingi Ottó leírását – lényegében inkább véleményét – korábban, és azóta is több forrásgyűjteményben, illetve monográfiában is kiadták, pl. Marczali 1896; Csukovits 2015, 73. p.

kabátjában jár, habár csekély munkájáért a földje bőségesen megjutalmazza.” (Ján Hrdlička, evangélikus pap, 134. old.)

3. „*És a szláv nyelv vagy nemzet tanulmányozásától és ápolásától senkit se riaszson vissza és tartson távol az elkoptatott »tót nem ember«, ami olyasmire utal, mintha a szlávok nem lennének emberek...” (Anton Bernolák, plébános, 144. old.)*

Még hasonló, a magyarokra egy cseppet sem hízelgő „okmány” található a 125. oldalon (a fehér lóról, a barbár, fékezhetetlen és vad magyarokról – Ján Baltazár Magin plébános apológiájából), a 135. oldalon (a „hunok-magyarok” kiforgatták a „szlovák királyságból” és rabszolga sorsra juttatták a szlovák nemzetet, s innen ered a „Sclavus szó a szolga megjelölésére” – Ondrej Mésároš, plébános magyarázatából), a 195. oldalon („ezért a magyarok erejét addig kell megtörni, amíg a magyarok túlsúlyban vannak” Ludovít Štúrnak a prágai szláv kongresszuson elhangzott beszédéből), a 196. oldalon („...hogy karddal legyen eldöntve: vajon a magyar zsarnok még tovább fog e fölöttünk uralkodni!” Hurban és Štúr felhívásából harcostársaihoz 1848-ban), a 198. oldalon (a „császári szó” csak akkor válhat igazzá és a szlovák nemzet „csak úgy szabadulhat meg örökös elnyomóitól, a magyaroktól...” – Őfelségéhez, az osztrák császárhoz felterjesztett kérelemből), stb.

A tankönyv címe: *Z Prameňov našich dejín* (magyar fordításban: *Történelmünk forrás-műveiből*).

Kiadta: Slovenské pedagogické nakladateľstvo (Szlovák Pedagógiai Kiadóvállalat), Bratislava, 1974. Engedélyezte: A Szlovák Szocialista Köztársaság Oktatásügyi Minisztériuma 1973. szeptember 14-i 10335/1973-II/3 számú határozatával a gimnáziumok 3. és 4. évfolyama számára, mint a Csehszlovákia története c. tankönyv kiegészítő tankönyvként. Összeállították: doc. dr. Peter Ratkoš, Drsc (11-125. old.), univ. prof. dr. Jozef Butvin, Csc (127-249. old.), doc. dr. Miroslav Kropilák, Drsc (251-349. old.), dr. Marta Vartíková, Csc (350-401. old.). Bírálók: doc. dr. Rudolf Jurík, Csc; dr. Jozef Filan, dr. Anna Valachová. Példányszám: 50000, ára: 28.- Kős. Kinyomtatva: 1974-ben.

A szlovákok 1974-ben így mutatják be a magyarokat és így tanítják a diákokat Szlovákiában idősámításunk 1975. esztendejében. Gyalázzák az egész magyar nemzetet, nem csak a szlovákiai magyarokat! A magyar nemzet tagjai – sajnos – még a fel-tüntetett szlovák „hazafiak” előtt is meghunyászkodnak.

A fenti tankönyvre azért hívjuk fel figyelmüket, mert úgy érezzük, hogy nem szabad hallgatnunk, ha a kortársak és az utókor szemében nem akarunk cinkosokká válni.

Tisztelettel:

melléklet: 1 fotókópia.

Jelzet: MNL OL XIX-I-7-z0073/11-1975.

A szöveg magyar betűkiosztású írógépen készülhetett, annak ellenére, hogy az „ö” és az „ü” betűk ékezetei eltérnek a szokványostól. A levélhez a könyv Freisingi Ottó szavairól szóló lapját mellékelték fénymásolatként.

5. melléklet

Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya

Feljegyzés Dr. Orbán László miniszter elvtársnak

Tárgy: A magyar-csehszlovák kulturális kapcsolatok

Kulturális kapcsolataink az utóbbi években mennyiségileg és minőségileg jelentősen fejlődtek. Egyes területeken (zeneművészet, színházművészet, képzőművészet) kiemelkedő eredményeket sikerült felmutatni.

A csehszlovák színházak az utóbbi két-három esztendőben több magyar darabot mutattak be, mint a felszabadulás óta bármikor. Több fővárosi és vidéki színházban jó fordításban, sikeres rendezői felfogásban és színészi játékkal adták elő Örkény,⁹⁴ Gyurkó,⁹⁵ Szakonyi⁹⁶ stb. darabjait. A magyar színházak Bukovcan és Zahradnik műveit állították színpadra.

Ebben az esztendőben is sor került színházi együttesek már hagyományossá vált vendégjátékára. Kiemelkedő sikert aratott Budapesten és vidéken a brnoi állami színház kiváló társulata, s a csehszlovák sajtó is dicsérő jelzőkkel méltatta a József Attila Színház vendégszereplését.

Nagy sikert arattak zenei együtteseink is 1974-ben (Prágai Szimfonikus Zenekar, illetve Budapesti Filharmóniai Társaság). Zenei kapcsolataink fejlődését több jelentős esemény is igazolja: új és sikeres kezdeményezésként 5-5 kiváló operaénekes vendégszerepelt országainkban egy-egy opera bemutatása alkalmával (Budapesten: Jenufa, Prágában: Anyegin): Kiemelkedő esemény volt a közelmúltban Janáček: „Jenufa” c. operájának magyarországi ősbemutatója.

Filmművészeti együttműködésünk is fejlődést mutat; mennyiségileg nagyszámú filmet vásárolunk egymástól, s ezeknek a filmeknek a többsége művészi szempontból is kielégíti az igényeket.

⁹⁴ Örkény István (1912–1979), író.

⁹⁵ Gyurkó László (1930–2007), író, színikazgató.

⁹⁶ Szakonyi Károly (1931), író, dramaturg.

Kedvező fogadtatásban részesülnek az egymás országában megrendezett kiállítások, melyek közül külön kiemelhetjük a „Cseh kubizmus”, illetve a Derkovits-kiállítást.

Kulturális kapcsolataink alakulására kedvezően hatottak a két ország kulturális vezetőinek eddigi találkozásai, tárgyalásai, amelyek mindig lehetőséget biztosítottak az éppen aktuális kérdések megvitatására. Legutoljára éppen Garamvölgyi József miniszterhelyettes látogatott Komarnoba, ahol találkozott Jozef Mravik és Rácz Olivér szlovák miniszterhelyettes elvtársakkal, s megállapodtak, hogy intézményesítjük és munkatervekbe foglaljuk azokat a gazdagodó kulturális kapcsolatainkat is, amelyek nemzetiségeink kulturális ellátottságát segítik elő.

Közeljövőben várható események:

1.) 1975. szeptember 15-én kezdődik a Magyar-Csehszlovák Oktatási és Kulturális Munkabizottság XV. ülése

2.) 1975. október 2-9 között vendégszerepel Csehszlovákia négy városában a Magyar Rádió és Televízió Ének- és Zenekara.

3.) 1975. október 9-12 között Budapesten vendégszerepel a Cseh Filharmóniai Zenekar.

Budapest, 1975. szeptember 2.

Boros

Dr. Boros Róbert⁹⁷

Jelzet: MNL OL XIX-I-7-a-702-1975.

A miniszter a fontosabbnak ítélt mondatrészeket golyóstollal aláhúzta.

Hivatkozások

Csukovits Enikő 2015. *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a közép-korban*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 73. p.

Marczali Henrik 1896. Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). III. könyv, 3. fejezet. In Szilágyi Sándor: *A Magyar Nemzet Története*. Budapest, Athenaeum.

Popély Árpád 2006. *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.

⁹⁷ Boros Róbert (1929–?), tisztviselő, titkos elhárító tiszt. Diplomáciai szolgálatot követően, hosszú időn keresztül a változó nevű minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályának vezetője, szigorúan titkos tiszti beosztásban.

CSABA KERESZTES

A SNAPSHOT OF THE HUNGARIAN–CZECHOSLOVAK CULTURAL RELATIONS IN 1975

During the state-socialist period, the relationship between Hungary and Czechoslovakia was characterized by continuous tension and problems. Due to the Hungarian ethnic minority living in Czechoslovakia, cultural relations could not operate smoothly; in fact, it was precisely in these matters that the deep-seated conflict between the two supposedly internationalist countries came to the surface. In the 1970s, the activities and advocacy of the Hungarian intelligentsia in Czechoslovakia became more prominent. A part of this was a series of complaint letters sent to Hungarian state institutions in 1975. These letters presented a completely different picture of the fate of Hungarians there than what official reports contained or suggested. The detailed source materials that have been uncovered and compared highlight a sharp contrast between reality and the idealized diplomatic relations. Based on these sources, the period's problems—whether ideological or material disadvantages—can be understood in detail. It also reveals the ways and extent to which the Hungarian state wanted and was able to improve the cultural and educational provisions for the Hungarian community in Czechoslovakia.